

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 316.7(450.361Trst=163.6)(091)

Prejeto: 23. 6. 2021

Milan Bufon

prof. dr., znanstveni svetnik, Znanstveno raziskovalno središče Koper, Garibaldijeva 1, SI-6000 Koper
E-pošta: milan.bufon@zrs-kp.si

Slovenci v Trstu nekdanj in danes: težavno ohranjanje multikulturalnosti na robu slovenskega etničnega ozemlja*

IZVLEČEK

Članek obravnava prisotnost slovensko govorečega prebivalstva v Trstu nekdanj in danes. Po splošnem pregledu oblikovanja slovensko govoreče skupnosti v mestu do leta 1910 se posebej osredotoča na narodnostno strukturo mesta ob koncu avstrijske dobe in kritično presoja rezultate revidiranega popisa iz tega leta na podlagi pregleda originalnih popisnih pol za posamezna gospodinjstva v tradicionalno pretežno slovenskih predelih. Analiza popisnih podatkov dokazuje, da opravljena revizija kljub mnenju italijanskih proučevalcev, da je bila ta Slovincem »pretirano« naklonjena, še vedno ni zajela celotnega tedaj v mestu živečega slovenskega prebivalstva. V nadaljevanju članek ob kritični presoji obstoječih podatkov o številu tržaških Slovencev pod italijansko upravo podaja avtorjevo oceno o gibanju tega števila v obdobju med letoma 1910 in 2015 ter ključne razloge za izrazito zmanjševanje te nekdanj največje slovenske urbane skupnosti.

KLJUČNE BESEDE

Trst, slovensko prebivalstvo, učinki političnih transformacij, asimilacija, multikulturalnost

ABSTRACT

SLOVENIANS IN TRIESTE IN THE PAST AND THE PRESENT. A STRUGGLE TO UPHOLD MULTICULTURALITY ON THE EDGE OF SLOVENIAN ETHNIC TERRITORY

The article discusses the presence of the Slovenian-speaking population in Trieste in the past and the present. After outlining the formation of the Slovenian-speaking community in the city until 1910, the article turns to the national composition of the city at the end of the Austrian era and critically analyses the results of the revised population census of that same year, based on an examination of original survey sheets for individual households in traditionally predominantly Slovenian areas. The analysis of the population survey data demonstrates that, despite Italian researchers' insisting that it was »overly« biased towards Slovenians, the revision still failed to count the entire Slovenian population living in the city at that time. The article also critically analyses the existing data on the number of Trieste Slovenians under Italian administration and provides the author's evaluation regarding the movement of this number between 1910 and 2015 and key reasons for the sharp decline in what was once the largest Slovenian urban community.

KEY WORDS

Trieste, Slovenian population, impacts of political transformations, assimilation, multiculturality

* Ta prispevek je bil pripravljen v okviru nacionalnega raziskovalnega programa ARRS P5-0409 »Razsežnosti slovenstva med lokalnim in globalnim v začetku tretjega tisočletja« na Znanstveno raziskovalnem središču Koper (ZRS Koper).

Uvod

Trst je verjetno eden najbolj znanih primerov narodnostno-političnega »spornega« mesta v Srednji Evropi. Za slovenski prostor in družbo ima še poseben pomen, saj je v času oblikovanja slovenske narodne identitete v njem živela največja urbana skupnost na Slovenskem. Poleg tega je Trst kot »mejno« mesto v najširšem pomenu te besede zelo priročen »laboratorij« za preučevanje razmerja in součinkovanja med političnimi in kulturnimi prostori ter v tem kontekstu za kritično presojo ne le procesov in dejavnikov spreminjanja etnično-jezikovne strukture tradicionalno multikulturnih urbanih območij, pač pa tudi različnih metodologij, ki se običajno uporabljajo pri narodnostnem opredeljevanju v okviru etnično mešanih družbenih skupin. Kljub temu ali prav zaradi mednarodnih in internih političnih konfliktov, ki so se v prvi polovici 20. stoletja sprožili okrog »tržaškega vprašanja«, je bilo celovitejših obravnav uveljavljanja in spreminjanja njegove multikulturne podobe zapomeroma malo. Ta prispevek želi to vrzel deloma razpolniti ter kritično interpretirati statistične podatke in izdelati nove ocene o zastopanosti slovenskega prebivalstva v Trstu, s posebnim poudarkom na čas od leta 1910, ko je »slovenski Trst« dosegel vrhunec, do danes, ter z njihovo pomočjo problematiko določanja in ohranjanja slovenske narodne »pripadnosti« v urbanih multikulturnih družbenih okoljih na robu slovenskega etničnega ozemlja.

Po krajšem pregledu razvoja mestne narodnostne podobe do leta 1910 članek podaja podrobnejšo analizo podatkov zadnjega avstrijskega popisa na podlagi originalnih popisnih pol za posamezna gospodinjstva, ki jih je avtor za dobršen del tržaških, tradicionalno s Slovenci poseljenih predmestnih predelov pregledal v mestnem arhivu. Tako natančen pregled popisnih rezultatov doslej še ni bil opravljen in je avtorju tega članka omogočil, da preveri postopke in rezultate narodnostnega opredeljevanja tržaškega prebivalstva pred in po reviziji popisa, ki je bila na zahtevo slovenskega političnega društva Edinost opravljena konec leta 1911. V nadaljevanju je avtor z uporabo metode statistične oziroma demografske ekstrapolacije kritično interpretiral še rezultate naslednjih popisov in ocen, ki so v 20. stoletju prikazali tržaško mestno narodnostno podobo, ter tako poskušal določiti kasnejši kvantitativni obseg slovenskega prebivalstva v mestu, a tudi prediskutirati rastočo težavnost narodnostnega opredeljevanja v multikulturnih urbanih okoljih.

Kratek pregled razvoja mesta do leta 1910¹

Trst je bil dobršen del novega veka periferno, nepomembno mestece, kakršnih je bilo ob severno-

jadranski obali vzhodno od Benetk kar nekaj. Število tržaškega prebivalstva je zaradi različnih vojnih vdorov, predvsem pa zaradi kužnih bolezni, dokaj nihalo: v 15. stoletju, ko imamo o kraju že nekaj več podatkov, se je to število od začetnih 6000–7000 do konca stoletja razpolovilo in ni presegalo 3000 prebivalcev niti v začetku 17. stoletja, ko je mesto ponovno zajela kuga, ki je zahtevala okrog 1500 žrtev. Se je pa ob pričetku novega veka etnična podoba mesta že strukturirala tako, kakor je bilo značilno za Trst v celotnem avstrijskem obdobju. Iz podatkov iz 15. stoletja je mogoče razbrati, da je bilo med mestnimi prebivalci Romanov okrog 55 %, Slovanov kakih 30 %, preostalih 15 % pa je odpadlo na druge narodnosti, med katerimi so bili najštevilčnejši Nemci, Grki in Judi, ki so se v Trstu pojavili že v 10. stoletju.² Slovenski element se je na Tržaškem od 6. stoletja dalje uveljavil nekako do črte Nabrežina–Opčine–Katinara–Škedenj,³ medtem ko so neposredno okolico Trsta Slovenci strnjeno poselili šele konec 17. stoletja. O tem priča Ireneo della Croce, ki je leta 1698 v svoji *Historia di Trieste* takole zapisal: »Pol milje od njega [mesta, op. a.] se ne uporablja druge govorice ali jezika kot slovanščino.«⁴ Prav temu okoliškemu prebivalstvu je bila zaupana obramba mesta pred zunanji napadi. Tako je nastal tudi t. i. okoličanski bataljon, ki so ga sestavljali slovenski prebivalci Trstu pripadajočih vasi: ti so uporabljali topove v mestu in se zbirali v cerkvi *Madonna del mare*, kjer so imeli svojo bratovščino.⁵

K jezikovnemu in narodnostnemu prebujanju slovenskega prebivalstva v mestu je veliko prispevala reformacija, ki se je v Trstu razvila leta 1523 okrog škofa Petra Bonoma: ta je svojim učencem Erazmova dela razlagal tudi v slovenščini. V njegovem krožku je bil dalj časa (1524–1527, 1529–1530 in 1540–1542) Primož Trubar, ki je v slovenščini pridigal v vseh pomembnejših tržaških cerkvah in s tem pripomogel, da je Trst postal prvo žarišče reformacijske misli na Slovenskem. Čeprav je bila ta praksa odpravljena nekako po letu 1619, ko je cesar Ferdinand II. v Trst poslal jezuite, ki so s svojimi šolami vzgajali novo, papežu

ka izdelal za *Krajevni leksikon Slovencev v Italiji* (str. 67–110). Tekst, ki je izšel leta 1990, je verjetno prvi poskus sintetičnega prikaza slovenske prisotnosti v mestu in je bil kasneje uporabljen za ustrezno geslo v *Enciklopediji Slovenije* (1999). Tu ga dopolnjujemo z nekaterimi ključnimi viri, s pomočjo katerih lahko bralec poglobi svoje vedenje o dogajanju v tem času.

² Čokelj, *Zgodovinski razvoj narodnostnega stanja v Trstu*.

³ Kos, *Zgodovinski razvoj slovenske zahodne meje – Trst in okolica*.

⁴ »Mezo miglio distante da essa, non usa si altro idioma, o lingua che la sclava«. Citat je na strani 613 originalnega dela, ki je dostopno na spletni strani <https://archive.org>.

⁵ Ta cerkev je stala izven mestnega obzidja severno od nekdanjega tržaškega pristana (Mandraccio ali Mandraccio v ital., Mandrač v slov.). V njej so se zbirali predvsem slovenski kmetje, ki so živeli v neposredni okolici mesta in so tu imeli tudi svoje pokopališče. Prim.: *Madonna del mare, un tempio e la sua storia* na spletni strani <https://quiriteste.it>.

¹ Ta pregled je splošno informativnega značaja in se večinoma naslanja na oris »slovenske« podobe mesta, ki ga je avtor član-

zvesto duhovščino in vladarju zveste uradnike, ohranjeni viri vendarle kažejo na to, da slovenščina vse do 19. stoletja ni imela položaja družbeno zaznamovanega jezika in da so jo celo enakovredno uporabljali v javnosti, zlasti pri sodnih obravnavah.⁶ S konca 17. stoletja se je ohranila tudi slovenska korespondenca med koroško plemkinjo, živečo na Notranjskem, in njeno hčerko, poročeno baronico v Trstu.⁷ Ne nazadnje o enakovrednem položaju slovenskega jezika v času razsvetljenstva priča družinska zgodba v Trst priseljenega italijanskega trgovca Michelangela Zoisa, ki si je pridobil monopolni položaj pri prodaji kranjskega in koroškega železa v Italijo ter z njim dedno plemstvo oziroma baronat, in njegovega v Trstu rojenega sina Žige, ki je prevzel očetovo fužinarsko dejavnost na Kranjskem in tam spodbujal slovensko intelektualno rast.⁸

Mestu je nov zagon nedvomno dala odločba cesarja Karla VI., ki je leta 1717 razglasil svobodno plovo po Jadranu ter dve leti kasneje z ustanovitvijo Vzhodne družbe Trstu in Reki dodelil status svobodnih pristanišč in s tem povezane carinske olajšave. Nova merkantilna naravnost avstrijskih oblasti je pozitivno vplivala na trgovinsko izmenjavo z načrtnim urejanjem cest in mostov v širšem zaledju Trsta, ki je leta 1748 postal središče novoustanovljene merkantilne province Primorje. Leta 1731 so oblasti razlastile soline severno od prvotnega pristana v Mandraču, ki so segale do današnjih ulic Geppa in Roma, ter jih pričele zasipati. Material so večinoma pridobili kar z izkopi na severnem pobočju Svetega Justa. Med letoma 1749 in 1761 so porušili mestno obzidje in pričeli z gradbeno ekspanzijo v t. i. Novem mestu oziroma trgovskim dejavnostim namenjeni Terezijanski četrti. V drugi polovici 18. stoletja se je tako postopoma uresničeval načrt razvoja Trsta v glavno morskopristanišče habsburških dežel: prostocarinska cona je bila s pristanišča na celotno mestno ozemlje razširjena leta 1769 z odlokom Marije Terezije, splošno naraščanje trgovske izmenjave pa so povečali z odpravo neenotnega carinskega sistema leta 1775, ko je država pričela graditi sodobnejše komercialne ceste, ki so pristanišče povezovala z notranjostjo.⁹

Tako se je pričela tudi demografska ekspanzija mesta: Trst je leta 1735 še vedno štel le 3865 prebivalcev, do leta 1754 je njihovo število naraslo na 5780, leta 1765 na 6520 in leta 1775 že na 10.665. Spričo dokajšnje nezanesljivosti tedanjih virov in raznorodnih popisov je natančnejše določanje dejanskega števila tržaškega mestnega prebivalstva v dobršem delu 18. stoletja zelo težavno, saj so nekatere statistike upoštevale le prave meščane (taki so postali tisti, ki so v mestu stalno živeli vsaj pet let), druge

pa tudi t. i. »tujce«, se pravi v mestu bolj ali manj začasno prisotne delavce in priseljence. Tako je popis iz sredine 18. stoletja v Trstu zabeležil okrog 6000 prebivalcev, ob teh pa je v njem živel še do 4000 začasnih delavcev in priseljencev.¹⁰ Demografski porast so omogočile olajšave, ki jih je mesto nudilo priseljencem, ne nazadnje z določilom o verski svobodi, ki je vsem priseljencem omogočalo gradnjo lastnih cerkva in s tem ohranjanje izvorne kulture. Urbanizacijo opuščanih solin je spodbujal visoki uradnik trgovske intendance v Trstu, baron Franc Henrik Raigersfeld.¹¹ Sredi 18. stoletja so do mesta napeljali nov, svetoivanski vodovod po t. i. Akvedotu, dograjena je bila nova carinarnica, pričeli pa so urejati tudi območje okrog Ključa oziroma Potoka, ki so ga podaljšali do današnje ulice Ghega in s tem odprli možnost za nadaljnje širjenje mestnih površin. Prav po slovenskem imenu tega vodotoka se je za »pristine« Tržačane, ki so se želeli razlikovati od priseljencev, uveljavilo ime »*Triestin patoco*«. Novo mesto se je od strnjenege, srednjeveškega in nezdravega Starega mesta zelo razlikovalo, saj ga označuje pravičen pravokotni tloris z uniformnimi večjimi zgradbami, med katerimi so nastali nekateri trgi pravokotne oblike, na robu med mestnima predeloma pa trgi nepravilnih oblik kot ostanek delitve zemljišča na pravokotne grude.¹²

Da je bilo Novo mesto namenjeno predvsem gospodarskim dejavnostim in potrebam priseljencev, podčrtuje tudi dejstvo, da so bile tu le štiri cerkve, med njimi tri nekatoliške veroizpovedi: srbskopравoslavna in grškopravoslavna sta bili zgrajeni leta 1753 oziroma 1786, medtem ko so manjšo katoliško Rožnovensko cerkev, ki so jo izven mestnega obzidja postavili že sredi 17. stoletja, leta 1785 prodali evangeličanski skupnosti. In da se je v ta predel ob drugih priseljencih naselilo veliko Slovencev, priča kar nekaj dejstev: načrt za staro cerkev sv. Antona Novega (edino preostalo katoliško cerkev v četrti) je izdelal tržaški Slovenec Vid Kosmač,¹³ a tudi župniki pri tej cerkvi so bili do konca 18. stoletja, ko so cerkev preuredili in povečali, slovenske narodnosti; poleg tega je bila v Rožnovenski cerkvi leta 1761 ustanovljena *Bratoušina Svetiga Kerstjanskiga Nauka Crainskiga v Tersti*, ki je obstajala vsaj do leta 1784.¹⁴ Povečevanje števila priseljencev je italijanske mestne veljake spodbudilo, da so leta 1776 na tedanjega prvega cesarjevega guvernerja Zinzerdorfa naslovili zahtevo, naj v mestnih osnovnih šolah poleg nemščine pričnejo poučevati še italijanski in, sicer ne natančno opredeljen, »ilirski« (slovanski) jezik, z utemeljitvijo, da »narava kraja in potreba trgovine ne dopuščata, da bi bile italijanska, slovanska ali ilirska govornica pozabljene ... obi-

⁶ Merkù, *La presenza*, str. 273–291.

⁷ Merkù, *Slovenska plemiška pisma*.

⁸ Kacin, Žiga Zois, Casanova in Trst.

⁹ Bufon in Kalc, *Krajevni leksikon*, str. 92.

¹⁰ Andreozzi in Gatti, *Trieste e l'Adriatico*.

¹¹ Bobič, Jeffrey Raigersfeld, str. 210.

¹² Bufon in Kalc, *Krajevni leksikon*, str. 89–96.

¹³ Prelovšek, *Arhitektura*, str. 311–320.

¹⁴ Gl. Scussa, *Storia Cronografica*, str. 161; Kandler, *Emporio e Portofranco*, str. 212–214.

čajni in materni jezik v Trstu ne more biti samo nemški, temveč morata ostati še zlasti tudi italijanski in slovanški, saj brez njiju tam nikoli ne bo mogoče trgovati niti se pogajati.¹⁵ Zahteva je bila že naslednje leto uresničena, tako da so ne le pri verskih obredih, ampak tudi pri pouku enakovredno uporabljali italijanščino, »slovanščino« (predvsem slovenščino) in nemščino. V tem geografskem, jezikovnem in identitetnem trikotu so se tedaj gibali tudi trgovci iz slovenskega zaledja, kakršna sta bila brata Vodlej (zapisana kot Wodley) iz Kranja, Ljubljčan Dimnik (zapisan kot Dimnig) ter s Kranjskega priseljeni Grošelj (Grossel), Demšar (Demsar) in Urbas, a tudi številni drugi, ki so se v Trstu uveljavili s svojo podjetnostjo.¹⁶

Opravljenе analize mestnih popisov v letih 1765 in 1775 so pokazale, da je bilo v tistem obdobju med mestnim prebivalstvom 51–52 % priseljencev.¹⁷ Med ostalim prebivalstvom so avtohtoni Tržčanci obsegali nekaj več kot 43 %, sinovi priseljencev pa okrog 5,5 % prisotnih. Kot izhaja iz zbranih podatkov za ta čas, je največ (21–25 %) priseljencev izhajalo iz Goriške, okrog 18–23 % iz Ljubljane in Kranjske, 13–15 % iz Furlanije in Veneta, 10–13 % s Krasa in bližnje okolice Trsta, 8–9 % iz Avstrije, 6–7 % iz Istre, 4–5 % iz drugih delov Italije ter 4 % iz drugih delov Hrvaške in Bosne. Iz sočasne analize, ki jo je opravil Kalc za leto 1775, pa izhaja, da je večina (skoraj 30 %) tedanjih priseljencev v Trst prišla iz Kranjske, in sicer slabih 20 % moških, a kar več kot 40 % žensk.¹⁸ Nadaljnjih 17 % priseljencev je v mesto prišlo iz prav tako pretežno slovenske Goriške (19 % vseh priseljenih žensk in 15 % vseh priseljenih moških), medtem ko so ostale bližnje dežele (Istra in Furlanija) prispevale le po 6–8 % priseljencev. Skupaj se je iz pretežno slovenskega zaledja v tem času priselilo dobrih 45 % oseb, 24 % jih je prišlo iz Italije, 17 % iz pretežno nemških dežel, 7 % iz Hrvaške, prav toliko pa od drugod. Struktura priseljencev je bila z vidika spola zelo neenaka, saj je iz pretežno slovenskega zaledja prišlo skupaj v Trst kar 60 % vseh žensk in le 34 % moških, iz Italije 16 % žensk in 30 % moških, iz pretežno nemških dežel 12 % žensk in 22 % moških, iz pretežno hrvaškega zaledja 8 % žensk in 6 % moških, od drugod pa 4 % žensk in 9 % moških. Podatki torej nakazujejo trend, ki bo ostal za Trst značilen tudi v poznejšem avstrijskem obdobju.¹⁹ mesto se v bolj poudarjeni obliki izkazuje kot kraj delovnih priložnosti za moške iz širšega italijanskega in nemškega zaledja, medtem ko se velika večina žensk sem steka iz bližnjega slovenskega zaledja. Posledice tega izvirnega spolnega neravnovesja priseljenih prebivalcev so zato za Trst enako značilne in trajne: prihaja do precejšnjega števila mešanih gospodinjstev, v ka-

terih se slovenski ženski element praviloma (zlasti od 19. stoletja dalje) asimilira deloma k nemški, v še večji meri pa k italijanski, na lokalni ravni dominantni moški komponenti in s tem še pospešuje splošni asimilacijski proces, ki je v Trstu, kakor da bi bila to predhodna »mala Amerika«, potekal po izrazitem *melting pot* načelu in vse priseljence, ne glede na krajevni izvor, vero ali jezik, spreminjal preprosto v Tržčane.

Toda pomemben zagon je tržaškemu prometu omogočila zlasti izgradnja Južne železnice leta 1857. Glavna železniška postaja nove proge Trst–Dunaj, ki se je v mesto spustila iz Nabrežine preko Barkovelj, je dokončno mesto dobila onkraj izliva že pokritega Potoka pod Škorkljo ob zgradbah klavnice in ubožnice. Tu so med cesto za Miramar (grad so pričeli graditi leta 1856) in Proseško cesto nastala skladišča, ljudska bivališča in nekatere palače, med njimi tudi okrog leta 1880, ko je bil urejen trg pred postajo, zgrajena palača nečaka oziroma enega izmed dedičev Janeza Kalistra (rojen 1806 v Slavini pri Postojni, umrl 1864 v Trstu), ki je svojo prvotno palačo imel na današnji ulici Carducci (takrat Torrente) ter se je v Trstu uveljavil s špekuliranjem in prevzemanjem davčnih zakupov, na račun katerih se je s premoženjem kakih 6–7 milijonov goldinarjev uvrstil med najbogatejše slovenske meščane.²⁰ Sočasno z njim se je med večje slovenske kapitaliste uvrstil Ivan Kozler (1780–1864), ki je bil v Trstu lastnik več hiš ter bil oče znanega slovenskega gospodarstvenika, politika in kartografa Petra Kozlerja.²¹ Hitro rastoče mesto je namreč nenehno privabljalo podjetnike, investitorje in vse, ki so želeli »uspeti«, železniška povezava pa je, tako kot kasnejše avtocestno omrežje, znatno večjo mobilnost omogočila tudi tistim podeželanom, ki so se v Trst napotili preprosto »s trebuhom za kruhom«.

V tem času sta tudi obe tradicionalno najbolj zastavljene skupnosti, Slovenci in Judi,²² dosegli razvojni vrhunec in ga želeli opredmetiti z izgradnjo svojih simbolnih domov, ki sta stala zunaj ožjega mestnega središča: prvi (Narodni dom) je bil dograjen leta 1904 na mestu manjše zgradbe na tedanjem robnem Kasarniškem trgu v Novem mestu, drugega (sinagoga) pa so leta 1912 zgradili na še nepozidanem območju pri trgu Sv. Frančiška.²³ Ožje mestno

²⁰ O tem več v: Bučić, Janez Nepomuk Kalister, in Verginella, Fragmenti. Glej tudi: Palazzo Kalister na spletni strani <https://danieledemarco.com>.

²¹ Verginella, Fragmenti.

²² Prve je ovirala zlasti lokalna italijanska oblast, zaradi česar so se tržaški slovenski narodnjaki vse do izbruha prve svetovne vojne izkazali s svojo proavstrijsko držo, medtem ko je druge zastavljala avstrijska centralna oblast, tako da so se od druge polovice 19. stoletja dalje judovske elite vse bolj približevale prostozidarskemu in liberalnemu italijanskemu iredentističnemu gibanju.

²³ Simbolno funkcijo v znamenju preporoda in vzpona obeh omenjenih manjšinskih skupnosti so graditelji želeli poudariti še z izjemnostjo obeh zgradb: Narodni dom ni bil le za nadstropje višji od bližnjih stavb, ampak tudi ena najmodernejših tedanjih večfunkcionalnih mestnih palač (gl. *Narodni*

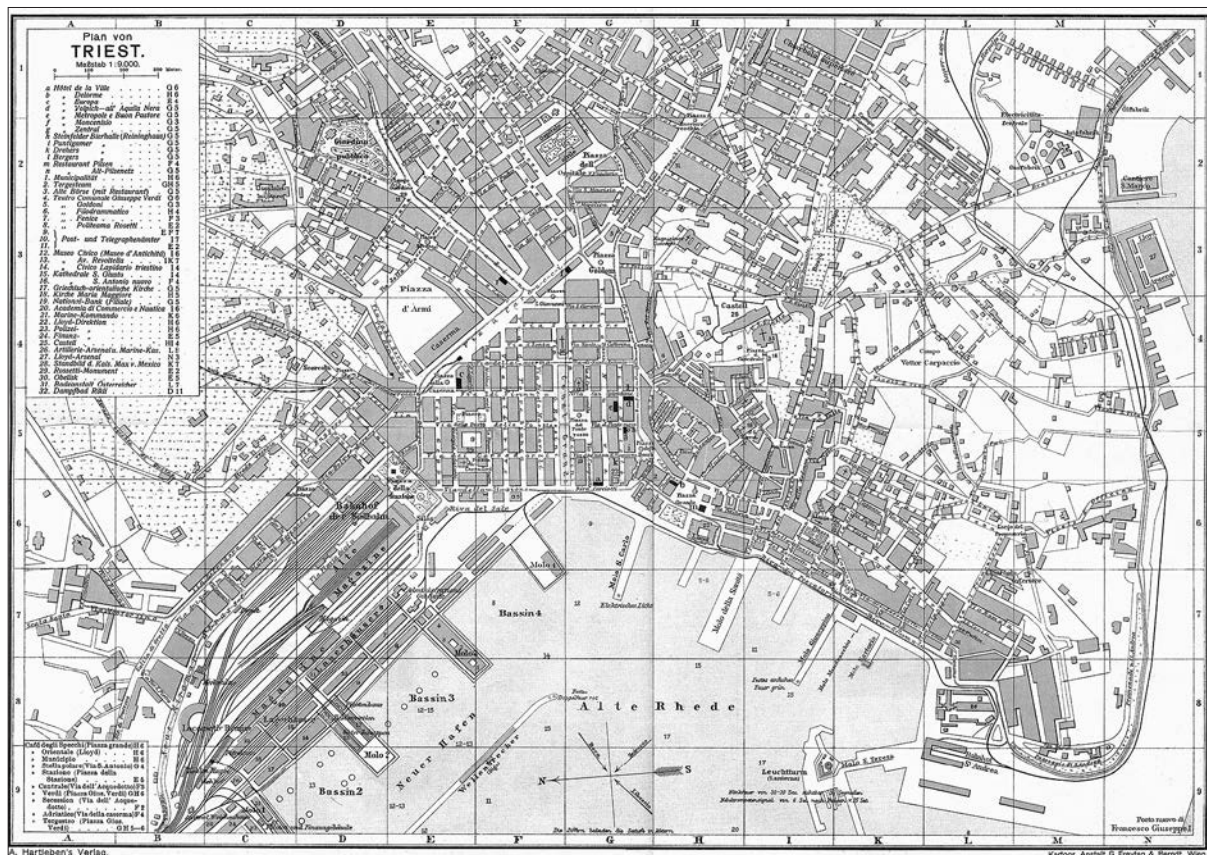
¹⁵ De Rosa, *Libro di scorno, libro d'onore*.

¹⁶ Verginella, Fragmenti.

¹⁷ Andreozzi in Gatti, *Trieste e l'Adriatico*.

¹⁸ Kalc, *Tržaško prebivalstvo v 18. stoletju*.

¹⁹ Prim.: Cattaruzza, *La formazione del proletariato urbano*.

Trst v prvih letih 20. stoletja. Poselitev se je iz Starega in Novega mesta razširila onkraj sedaj pokritega Potoka, kjer se razvijata četrti Stare in Nove mitnice. Z industrializacijo južne obale, kjer sta nastala Arzenal in ladjedelnica Sv. Marka (v desnem zgornjem delu slike), se širi tudi delavska četrt Sv. Jakoba.

območje (s Sv. Jakobom) je imelo leta 1869 skoraj sto tisoč prebivalcev, do leta 1910 pa se je njihovo število povzpelo na dobrih 160.000 (od tega skoraj 33.000 neavstrijskih državljanov). Skupaj se je v istem času prebivalstvo v Trstu povečalo z dobrih 115.000 na skoraj 220.000 (od tega skoraj sto tisoč priseljenih oseb), kar pomeni, da se je, bolj kot v mestnem središču, začelo hitreje povečevati število prebivalstva v tržaškem, dotlej skoraj izključno ali pretežno slovenskem ruralnem obmestju oziroma predmestju, kakor bomo videli v nadaljevanju te razprave. Vsekakor lahko rečemo, da je Trst okrog leta 1910, tako v pogledu svojih demografskih in gospodarskih potencialov kakor tudi na področju potencialnih nacionalnih konfliktov, dosegel vrhunec.

Narodnostna podoba mesta ob koncu avstrijske dobe

Socialno in narodnostno podobo mesta v začetku 20. stoletja je, še posebej z vidika priselitvenih tokov v mesto in nastajanja tržaškega mestnega delavstva,

podrobneje obravnavalo delo Marine Cattaruzza (1979). Po njeni analizi naj bi se izvor migrantov v obdobju 1890–1910 nekoliko spremenil, in sicer tako, da se je pričel zmanjševati tradicionalno prevladujoči priliv iz goriškega zaledja (tu se je leta 1890 rodilo 11 %, leta 1910 pa nekaj manj kot 10 % meščanov), posebej iz sežanskega, tržiško-gradiškega in goriško-vipavskega okrožja, a tudi priliv iz Kranjske (s skoraj 6 % na 5 %), posebej iz Notranjske, občutnejše pa se je povečal zlasti priliv priseljencev iz Istre (s slabih 6 % na skoraj 9 %), posebej iz sosednjega koprškega okraja, in iz drugih držav, predvsem bližnjih območij Italije (z 9 % na skoraj 12 %), se pravi iz Furlanije in Veneta; skupaj je delež drugje rojenega tržaškega prebivalstva s 40 % narasel na 43%.²⁴ Razlogi za to delno reorientacijo priseljencev iz slovenskega zaledja bi lahko bili naraščajoč pomen Ljubljane kot deželne in nacionalnega središča, povečan odliv v avstrijsko prestolnico po izgradnji Južne železnice ter povečana stopnja preocean-ske emigracije, predvsem v ZDA (ki pa je v dobršni meri potekala preko Trsta). Bolj ali manj se je tudi v tem obdobju ohranila spolna struktura priseljencev,

dom v Trstu), tržaška sinagoga pa je bila druga največja tovrstna zgradba v srednji oziroma zahodni Evropi.

²⁴ Cattaruzza, *La formazione del proletariato urbano*.

o kateri je bilo že govora, se pravi, da je iz pretežno slovenskega zaledja v Trst prihajalo več žensk, iz pretežno italijanskega zaledja pa več moških. Čeprav se je to spolno neravnovesje v obdobju 1890–1910 nekoliko zmanjšalo (med priseljenci iz Kranjske se je delež žensk zmanjšal s kar dveh tretjin na še vedno visokih 60 %, med priseljenci z Goriškega pa s 55 % na 53 %), je ostalo značilno in skladno s tem, kar smo opazili pri obravnavi migracij v drugih »obmejnih« predelih Primorske.²⁵

Iz analize popisnih pol revidiranega popisa iz leta 1910, ki smo jih pregledali v arhivu tržaške občine v obdobju 2018–2020, izhaja, da je bil ob koncu avstrijske dobe delež priseljenega prebivalstva iz bližnjega tržaškega zaledja dokaj visok. To še posebej velja za predmestne predele, kjer se je tedaj s širjenjem urbanih površin skupno število prebivalcev hitreje povečevalo. Med nosilci gospodinjstev so priseljenci obsegali od 40 do 50 %, med temi pa se jih je na splošno največ rodilo v bližnjih krajih tržaškega ozemlja in Krasa (8–13 %), medtem ko so priseljenci iz Goriške podobne deleže (7–12 %) dosegali le v severnih predmestjih, priseljenci iz notranje Slovenije pa so bili glavnina priseljencev (14–15 %) le v predelih, kjer so se naseljevali železničarji (Rojan) ali industrijski delavci (Škedenj). Skupno je v tradicionalno slovenskih tržaških predmestjih, za katera smo opravili pregled popisnih pol (Barkovlje, Rojan, Sv. Ivan, Škedenj in Sv. Marija Magdalena Spodnja), iz slovenskega zaledja izhajalo 60–75 % priseljencev, ta delež pa ni bil bistveno nižji niti v mestnih četrtih. To pomeni, da je prav prebivalstvo iz slovenskega zaledja v dobršni meri prispevalo k demografski rasti mesta, saj je bilo tedaj za vse okoliške kraje značilne veliko »odvečne« kmečke delovne sile.

Ženske večinoma niso podedovale posesti, zaradi česar so bile že od nekdaj mnogo bolj »mobilne« od moških. Zato so se v večji meri odločale (oziroma so to zanje storili starši) za delo v Trstu, kjer so navadno kot služkinje živele pri meščanskih družinah. A ne le ženske, tudi moška »odvečna usta« so od konca 19. stoletja dalje na tržaškem podeželju, posebej v krajih, ki so bili mestu bližji, vse bolj »usmerjali« v Trst, kakor jasno opisuje Kontovelec Ivan Regent v svojih spominih. Ko je dopolnil trinajst let (leta 1897) in se je izkazalo, da ni »sposoben« za nadaljnji študij, so ga starši (oče se je v mestu ponujal kot težak dninar, mati pa je v Trst prav tako hodila kot branjevka prodajati skromne pridelke) poslali za vajenca v delavsko »žganjerijo« pri Lesnem trgu, ki jo je upravljal Slovenec z uradnim imenom Carlo Zoglia, živel pa je v njeni bližini (nedaleč od sedanjega trga Garibaldi), v eni izmed številnih zanikrnih sob, ki so jih v mestu oddajali priseljenim delavcem. Za eno krono na dan je delal od petih zjutraj, ko so žganjerijo odprli za tiste delavce, ki so se primerno »okrepčali« že pred

odhodom na delo, do desetih zvečer. To pomeni, da je njegov in gospodarjev delovnik (ki je vključeval tudi lastnoročno ponarejanje raznih vrst žganja) trajal polnih sedemnajst ur. Kakor je zapisal Regent, je le malo manjkalo, da se ni tudi sam »utopil« v večinsko tržaško-italijanskem okolju, tako kot veliko njemu podobnih. Le naključje je hotelo, da se je leta 1902 približal Ljudskemu odru oziroma slovenskim levičarskim delavskim organizacijam, ki so se prav takrat krepile, in v njih celo prevzel vodilno vlogo.²⁶

Podobno se je dogajalo ostalim slovenskim priseljencem, kakor sporoča drugo pričevanje iz tedanje dobe, ki ga je posredoval Lavo Čermelj (1889–1980) v svojih spominih. Njegov oče se je v Trst priselil z Vipavskega in dobil delo kot težak: najprej je po mestu razvažal pivo senožeške pivovarne in led iz kraških ledenic, nato pa prekladal tovore v skladiščih tržaške luke; mati je bila rojena Tržačanka, hčerka priseljencev s Kranjskega, in je v mladih letih delala kot služkinja po raznih domovih, nazadnje pri hčerki Jovana Vesela Koseskega in materi Julija Kugyja. Za razliko od očeta je Čermeljeva mama znala pisati in brati; družina je živel v bližini Akvedota v takratni ulici Gelsi (danes Nordio, ime ulice je očitno spominjalo na številne murve, ki so jih nekoč v okolici Trsta gojili za potrebe sviloprejníc) v razmeroma velikem in mračnem stanovanju, ki je poleg kuhinje in hodnika obsegalo eno večjo in dve manjši sobi, a je imelo vsega skupaj le troje oken na cesto. Manjši sobi so oddajali še revnejšim služkinjam ali delavcem, in sicer tako, da sta v vsaki sobici spali po dve dekleti ali moška; a tudi sami niso imeli kaj več prostora, saj je celotni družini ob kuhinji ostala le ena spalnica. Za razsvetlavo so uporabljali petrolejke, medtem ko so na cesti imeli že plinsko razsvetlavo, vode pa niso imeli ne v stanovanju ne v hiši, tako da so morali ponoči do najbližjega javnega vodnjaka pri bolnišnici, če je niso nabavljali pri prenašalcih, imenovanih vodnarji, ki so vodo prodajali po stanovanjih v brentah. Po ulicah so tovore prenašali s konji, v mesto pa so občasno prihajale ženske iz predmestja s kozo na vrvi, da bi odjemalcem prodale sveže kozje mleko, ali Istranke na osličkih s tovorom kruha, mleka ali zelenjave. Čiči v pisanih nošah so ponujali oglje, Istrani kis in vpili »Jes'ha, žene!«, Brkini pa v snop speta drva za podkurjevanje, ki so jih nosili na ramah in stranke prav tako nagovarjali kar po slovensko s »Kup'te faše!«.²⁷

Tako je po Čermeljevem mnenju v tržaškem narečju nastala fraza »Portime copete fass«, s katero so tedaj otroci naprošali starše ali večje brate, ko so hoteli, da jih nosijo štiporamo. Zaradi slovenskih prodajalcev so se v splošno ljudsko rabo razširile slovenske besede, kot so »štruce«, »pek«, »brežkice«, »mlekarice«, ki jih je mladi Čermelj slišal uporabljati

²⁵ Bufon, Prostorska mobilnost.

²⁶ Regent, *Spomini*.

²⁷ Čermelj, *Spomini na moja tržaška leta*.

med meščani obeh narodnosti, ta jezikovna pomešanost pa je bila značilna tudi za Čermeljevo ožje družinsko okolje, saj navaja, da je z očetom govoril slovensko, z mamo, ki se je očitno rodila jezikovno že asimiliranim staršem, ter posledično z mlajšim bratom in sestro (starejši brat je umrl že kot otrok, mlajšega pa so kasneje usmerili v ključavničarsko varenštvo) navadno italijansko, zunaj hiše pa je izrazito prevladovala tržaška italijanščina, čeprav je bila tudi nemščina splošno razširjena. Ne glede na to mati starejšega sina ni hotela vpisati v italijansko šolo, ampak ga je usmerila v bližnjo nemško šolo, ker je bila Ciril-Methodova šola pri Sv. Jakobu predaleč, ter spričo odličnega šolskega uspeha nato še v nemško gimnazijo. Zelo drugačno je bilo okolje, v katero se je družina preselila v začetku novega stoletja, in sicer na pobočju med Rojanom in Škorkljo, saj so tam prevladovali t. i. »mandrije«, terasirane kmečke posesti, na katerih so gojili trto, sadje in zelenjavo za tržaški trg. Še vedno so imeli dva moška podnajemnika, težaka, od katerih je eden zbolel za *delirium tremens*, tako da sta ga morala z materjo pospremiti do bolnice. Avtor se spominja, da je bila okolica skoraj povsem slovenska, čeprav ljudje niso bili kdovekako zavedni in so v javnosti še najraje govorili v tržaškem italijanskem narečju.²⁸

Ta pričevanja nam pomagajo bolje interpretirati podatke o tedanji narodnostni strukturi mesta. V zvezi s tem gre najprej omeniti, da so Trst v mestne četrti uradno razdelili šele leta 1900, tako da je podrobnejšo narodnostno sestavo mesta mogoče ugotoviti le za popisni leti 1900 in 1910, medtem ko je za obmestne kraje in kasnejše predmestne predele ta struktura razvidna tudi iz popisov za leti 1880 in 1890.²⁹ Pred tem časom so razne statistike podale le oceno o etnično-jezikovni strukturi na celotnem tržaškem ozemlju. Mednje sodi tudi Czoernigova, prva uradna »etnografska« statistika v monarhiji, ki je bila objavljena leta 1857.³⁰ Ta je za mestno deželo Trst ugotovila slabih 52.000 oseb italijanske jezikovne skupine in 27.000 oseb slovenske jezikovne skupine. Če predpostavljamo, da je takrat v mestu živel še vsaj 8000 Nemcev, 3000 Judov in okrog 2000 oseb drugih narodnosti, lahko ugotovimo, da je italijansko prebivalstvo obsegalo več kot 55 %, slovensko pa okrog 30 % tržaškega prebivalstva. Mestni magistrat je v letih 1868 in 1875 izvedel dva popisa na podlagi pogovornega jezika v družinskem okolju, iz katerih izhaja, da so tedaj v tržaški občini italijansko govoreče osebe tvorile 70–75 %, slovensko govoreče pa 20–23 % prebivalstva, pri čemer je prva skupina kazala naraščajoči, druga pa padajoči trend.³¹

Rusi most in trg pred njim za časa, ko je v Trst prispel James Joyce (začetek 20. stoletja)
(<http://www.trieste-di-ieri-e-di-oggi.it/>).

Ta se je nadaljeval tudi v obdobju uradnih popisov, ki so za ugotavljanje narodnostne strukture prebivalstva uporabili metodo t. i. *Umgangssprache*, se pravi »običajno uporabljene jezika«. Ta je bil povsod v monarhiji predvsem jezik dominantnih skupin, ki se je uporabljal v javni komunikaciji. V tržaškem primeru je bila to italijanščina, saj je italijanski element trajno prevladoval v tržaškem političnem in gospodarskem življenju, tako kot v drugih obalnih mestnih okoljih na Primorskem oziroma v Istri. V to okolje se je v mestu jezikovno integriralo tudi slovensko prebivalstvo v svojih »javnih« govornih položajih, se pravi v odnosu do oblasti in na delovnem mestu, ni pa nujno, da bi se zaradi tega odreklo svoji narodnostni oziroma izvorni pripadnosti. Zato je uporabljena metoda nujno povzročala konflikte med dominantno in manjšinsko nacionalno komponento, saj je prva z njeno pomočjo izkazovala »uspešnost« svoje asimilacijske oziroma integracijske politike, druga pa videla v njej »nevarnost« nadaljnega zmanjševanja svoje politične teže, saj je bila politična organiziranost v monarhiji v marsičem odvisna prav od njene narodnostne sestave oziroma »teže« posameznih narodnih skupnosti v njej, to politično razmerje pa se je odslakovalo tudi na lokalni, deželni in občinski ravni ter je v tržaškem primeru zadevalo zlasti politično razmerje med italijansko in slovensko narodno skupnostjo.³² Do povečevanja medetničnega konflikta je prišlo še posebej po letu 1886, ko je bilo ustanovljeno društvo Pro Patria, ki se je borilo proti Nemcem in Slovencom oziroma Slovanom v prizadevanjih po združitvi Trsta z italijansko kraljevino. Iz nje je leta 1890 izšla osrednja italijanska nacionalistična in iredentistična organizacija Lega Nazionale, ki je na občinski ravni s pomočjo šolstva in občinskih dejavnosti skrbela

²⁸ Prav tam.

²⁹ Splošne popisne podatke povzema Perselli, *I censimenti*, in Stranj, *Slovensko prebivalstvo*.

³⁰ Czoernig, *Ethnographie der österreichischen Monarchie*.

³¹ Stranj, *Slovensko prebivalstvo*.

³² O medetničnem konfliktu v Zgornjem Jadranu sintetično poroča skupno poročilo *Slovensko-italijanski odnosi 1880–1956*.

tudi za asimiliranje »tujerodnega« prebivalstva v italijanski jezik in kulturo. Ni naključje, da se je mestna uprava vztrajno upirala možnosti, da bi v mestnem središču odprli slovenske javne šole.³³

Dominantna skupnost je svojo oblast uveljavljala tudi s pomočjo popisnih rezultatov po narodnosti, kakor je razvidno iz dinamike popisov v obdobju 1880–1900.³⁴ V tem času je skupno število prebivalcev v občini Trst s skoraj 145.000 naraslo na skoraj 179.000, se pravi za dobrih 23 %; v istem obdobju je število italijanskega prebivalstva naraslo s skoraj 89.000 na skoraj 117.000 oziroma za 31 %, število nemškega prebivalstva z dobrih 5000 na slabih 9000 oziroma za kar 73 %, medtem ko se je število slovenskega prebivalstva zmanjšalo z dobrih 26.000 na manj kot 25.000 oziroma za 6 %. Ker smo v predhodni obravnavi že ugotovili, da je v tem času vsaj polovica priseljencev v Trst prihajala iz pretežno slovenskega zaledja, je več kot očitno, da zgoraj prikazana statistika oziroma narodnostna struktura tržaškega prebivalstva ne izraža dejanskega stanja, saj ni mogoče, da bi se priseljenci tako hitro ne le jezikovno, ampak celo narodnostno asimilirali v večinsko okolje. Kvečjemu lahko nakazuje, kako so v tem času naraščajočega nacionalizma slovenski jezik odpravili iz javnosti in s tem marginalizirali na jezik zgolj družinskega okolja. Zato je več kot očitno, da uporabljena metoda ne podaja realne etnično-jezikovne podobe tedanje tržaške stvarnosti, še toliko bolj, ker so v številnih primerih – kakor smo lahko ugotovili pri pregledovanju originalnih popisnih pol, ki jih hrani tržaški občinski arhiv – občinski, pretežno italijanski popisovalci objektivno slovenskemu prebivalstvu kar sami določali jezikovno oziroma narodnostno pripadnost.

To je veljalo zlasti v primeru nepismenih oseb in oseb, ki so delale v pretežno italijanskem okolju (predvsem na podeželju), oziroma (predvsem v mestnem okolju) v številnih primerih oseb, ki so, glede na popisno vprašanje povsem ustrezno, navedle sočasno uporabo slovenskega in italijanskega jezika. Čeprav je bila večjezičnost v resničnem življenju v tržaškem mestnem okolju najbolj razširjena oblika komunikacije, uradna statistika, skladno z načelom *aut-aut*, te možnosti ni predvidevala. Zato je nedominantno jezikovno navedbo črtala v prid prevladujoči jezikovni praksi v javnem življenju, pripadnike manjšinskih skupnosti pa s tem kar »po uradni poti« asimilirala v večino. Kakor smo lahko preverili ob pregledu popisnih pol, se je ta praksa združevala še z italijanizacijo slovenskih imen in priimkov, saj se je med italijanskimi popisovalci v mestnem okolju uveljavila praksa, da so osebna imena zapisali v italijanski obliki (Ivan ali Janez sta postala Giovanni, Jožef je postal Giuseppe, Matija pa Matteo), priimke pa so največkrat zapisali v fonetični italijanski obliki (Grmek je

Prizor iz robnega, delavskega mestnega predela Trsta v začetku 20. stoletja
(<http://www.trieste-di-ieri-e-di-oggi.it/>).

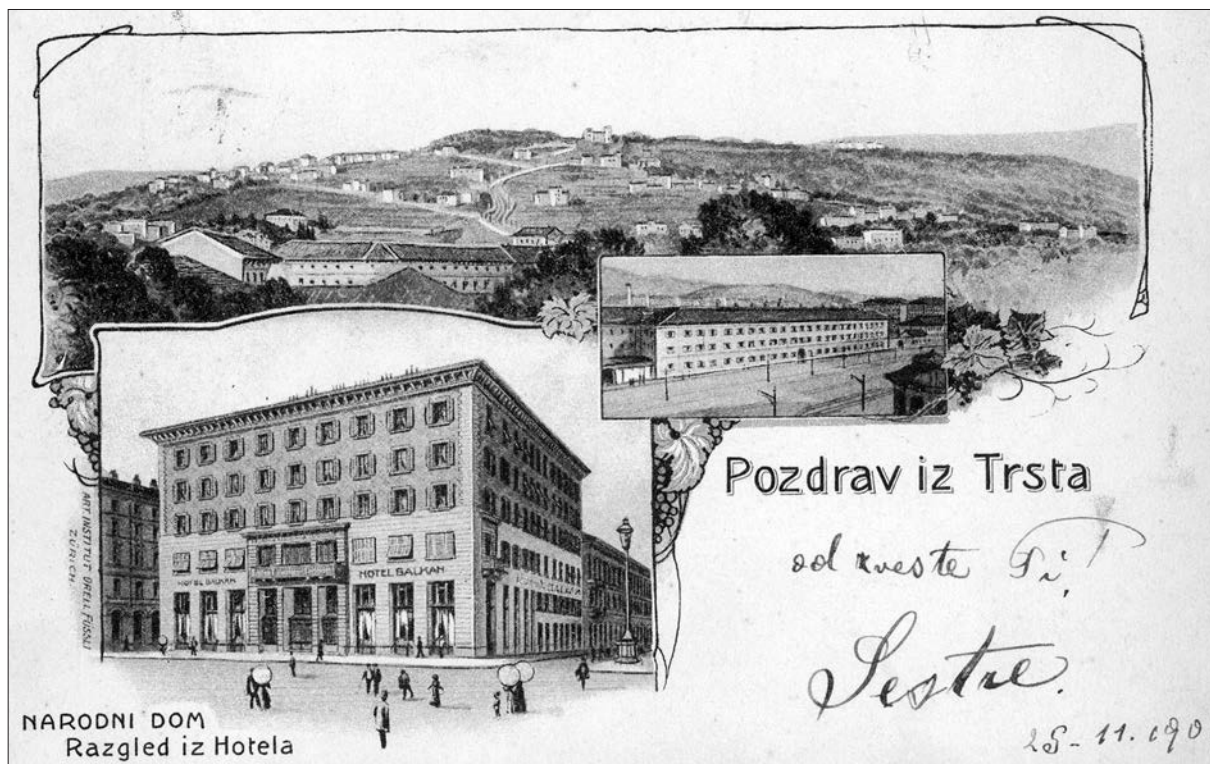
postal Germech, Vogrič je postal Vogrig, Gomizelj je postal Gomisel, Vatovec je postal Vattovaz, Caharija je postal Zaccaria, Colja je postal Zoglia itd.). Ta praksa italijanskih mestnih uradnikov, ki je zadevala tudi osebne dokumente slovenskega mestnega prebivalstva, je tako v marsikaterem pogledu anticipirala splošno uradno italijanizacijo, kakršno je kasneje udejavnjala nova italijanska oblast.³⁵

Z delno volilno reformo leta 1907 (ženske so bile še vedno izvzete iz volilnega telesa, med moškimi pa so lahko volili le starejši od 25 let) so državnozborske mandate po deželah že vnaprej razdelili po narodnosti; v Trstu je tako od petih mandatov eden pripadal slovenskemu predstavniku. Reformo oziroma uvedbo splošnega volilnega razreda so leto kasneje razširili na mestni svet, kjer je bilo namesto dotedanjih 54 predvidenih skupaj 80 izvoljenih predstavnikov, od tega 12 Slovencev. To število pa ni ustrezalo dejanski narodnostni sestavi tržaške občine, tako da so se slovenski politični voditelji v Trstu zavzemali za ustrenejše politično zastopstvo, ki naj bi ga podpirali popisni podatki o dejanski nacionalni strukturi tržaškega prebivalstva. Zaradi zgoraj navedenih po-

³³ Pahor, *Pregled razvoja*, str. 235–337.

³⁴ Prim.: Perselli, *I censimenti*, in Stranj, *Slovensko prebivalstvo*.

³⁵ O njej je najpodrobneje pisal Čermelj v delu *Slovinci in Hrvatje pod Italijo*.

Ponos Tržaških Slovencev – Narodni dom, ki je simboliziral rastočo družbeno težo te mestne skupnosti ob koncu avstrijske dobe (<http://www.trieste-di-ieri-e-di-oggi.it/>).

pisnih »praks« so primorski slovenski politiki za napovedani popis leta 1910 organizirali poseben aparat za spremljanje in nadzor izvedbe popisa. Organiziran je bil tridnevni tečaj za zaupnike Edinosti, ki naj bi sledili popisnim postopkom v vsaki vasi in vsakem mestnem okraju. Na ta način so uredili kar sedemdeset uradov s centralo v Narodnem domu (od tega so bili štirje namenjeni Hrvatom in Srbom) ter začeli ozaveščati slovenske družine in stanove (poseben shod so priredili tudi za slovenske služkinje), naj pod oznako *Umgangssprache* navedejo slovenski jezik oziroma naj popisne pole (to je še posebej veljalo za nepismeno prebivalstvo) dajo v pregled najbližjim pisarnam Edinosti.³⁶ Kljub opravljenemu nadzoru – ali prav zaradi njega – so slovenski popisni zaupniki ugotovili, da so tržaški popisni rezultati, zbrani januarja 1911, izkazali dosti nižje število Slovencev od tistega, ki so ga lahko sami preverili pri spremljanju popisnega postopka. Organiziranih je bilo več shodov z zahtevo po reviziji popisa, ki so ga podkrepili tudi ugodni rezultati lokalnih slovenskih strank in kandidatov na državnozborskih volitvah julija 1911, ko je bil v dunajski parlament v tržaškem okrožju znova izvoljen predsednik Edinosti Otokar Rybář. Že kmalu po volitvah je namreč dunajska vlada odobrila revizijo, ki so jo na podlagi pregleda obstoje-

čih popisnih pol konec istega leta opravili nemški in slovenski uradniki. Tako oblikovana komisija je, kakor smo lahko ugotovili pri pregledu revidiranih originalnih popisnih pol, v spornih primerih narodnost pripisala po objektivnih kriterijih oziroma raje po predvidenem običajno uporabljenem jeziku doma kot na delovnem mestu oziroma v javnosti.

Kaj nam povedo popisni podatki

Pregled popisnih pol, ki jih hrani tržaški občinski arhiv, prikazuje tako postopek malverzacij italijanskih občinskih uradov kakor postopek revizije. V prvem primeru so vsem osebam, ki so se opredelile za slovenski »običajno uporabljeni jezik«, a so delale v pretežno italijanskem okolju (to so bili največkrat težaki in dninarji v tržaški luki, na železnici ali v občinski cestarski službi, a tudi številne služkinje), že sami popisovalci ali v nadaljnjem postopku kar *ex officio* občinski uradniki slovensko navedbo »popravili« v italijansko; podobno so slovensko navedbo prečrtali v tistih primerih, ko sta bili v polah kot običajno uporabljena jezika navedeni (sicer povsem pravilno) tako italijanščina kot slovenščina (nekateri so poleg teh dveh jezikov navedli še nemščino). Številni so bili primeri, ko so popisovalci tovrstne popravke dali v formalno potrditev nosilcem gospodinjске skupnosti (t. i. »družinskim poglavarjem«), številni pa so tudi primeri, ko je spričo nepismenosti

³⁶ Stranj, *Slovensko prebivalstvo*, str. 296–297.

Tab. 1 – Primerjava med ugotovljenim številom in deležem tržaškega mestnega prebivalstva po narodnosti v letih 1900 in 1910 (brez upoštevanja vojakov in oseb neavstrijskega državljanstva)

Mestna četrt	Italijani	Slovenci	Nemci	Srbo-Hrv.	Drugi
Staro mesto 00	15.643 (95,3 %)	218 (1,3 %)	538 (3,3 %)	12 (0,1 %)	1 (0,0 %)
Staro mesto 10	11.797 (85,2 %)	795 (5,7 %)	658 (4,8 %)	582 (4,2 %)	10 (0,1 %)
Novo mesto 00	11.792 (75,2 %)	1431 (9,1 %)	2359 (15,0 %)	67 (0,4 %)	29 (0,2 %)
Novo mesto 10	11.815 (60,3 %)	4501 (23,0 %)	2735 (14,0 %)	276 (1,4 %)	257 (1,3 %)
Nova Mitn. 00	14.309 (84,9 %)	915 (5,4 %)	1562 (9,3 %)	44 (0,3 %)	18 (0,1 %)
Nova Mitn. 10	15.352 (74,7 %)	3100 (15,1 %)	1784 (8,7 %)	226 (1,1 %)	96 (0,5 %)
Stara Mitn. 00	26.458 (94,5 %)	553 (2,0 %)	945 (3,4 %)	29 (0,1 %)	25 (0,1 %)
Stara Mitn. 10	28.589 (85,4 %)	3495 (10,4 %)	1053 (3,1 %)	316 (0,9 %)	34 (0,1 %)
Sv. Vid 00	11.133 (81,9 %)	781 (5,7 %)	1543 (11,4 %)	104 (0,8 %)	32 (0,2 %)
Sv. Vid 10	12.542 (66,3 %)	3044 (16,1 %)	2773 (14,7 %)	477 (2,5 %)	82 (0,4 %)
Sv. Jakob 00	15.644 (92,5 %)	1119 (6,6 %)	143 (0,8 %)	9 (0,1 %)	5 (0,0 %)
Sv. Jakob 10	15.290 (75,0 %)	4749 (23,3 %)	222 (1,1 %)	101 (0,5 %)	18 (0,1 %)
Sk. mesto 00	94.979 (88,4 %)	5017 (4,7 %)	7090 (6,6 %)	265 (0,2 %)	110 (0,1 %)
Sk. mesto 10	95.385 (75,2 %)	19.684 (15,5 %)	9225 (7,3 %)	1978 (1,6 %)	497 (0,4 %)

8 % povečal na skoraj 16 %, v predmestju z dobrih 36 % na 53 % in na podeželju z 87 % na več kot 92 %.

Revizija je torej pokazala, da je bilo – v času, ko je Ljubljana skupaj štela slabih 42.000 prebivalcev, med katerimi je bilo okrog 6000 Nemcev – na tržaškem mestnem območju slovenske narodnosti skoraj 50.000 oseb, se pravi vsaj 27 % tržaškega prebivalstva s stalnim bivališčem. Podrobnejši pregled pokaže, da je v mestnem središču (brez upoštevanja vojaškega osebja) živelo skoraj 20.000 Slovencev od skupaj okrog 127.000 prebivalcev (med temi je bilo Italijanov okrog 95.000, Nemcev okrog 9200, Srbov in Hrvatov okrog 2000, prebivalcev drugih narodnosti pa le okrog 500), v predmestju več kot 28.000 Slovencev od skupaj slabih 54.000 prebivalcev (tu je živelo še slabih 23.000 Italijanov, dobrih 2000 Nemcev, okrog 200 Srbov in Hrvatov ter okrog 120 oseb drugih narodnosti) ter v okoliških vaseh nekaj več kot 8000 Slovencev od skupaj slabih 9000 prebivalcev (tu je bilo Italijanov nekaj več kot 500, Nemcev nekaj več kot 100 ter skupaj 24 oseb drugih narodnosti). Ob prebivalcih z avstrijskim državljanstvom je v mestnem okolju bolj ali manj začasno živelo še okrog 38.000 oseb iz drugih držav, med katerimi je bilo daleč največ priseljencev iz Italije (t. i. *regnicoli*), posebej iz Furlanije in Veneta. S temi prebivalci (za katere pa avstrijski popis ne navaja ne narodnosti ne državljanstva) se skupno število mestnega prebivalstva dvigne z okrog 180.000 na 220.000, delež slovenskega prebivalstva pa se zmanjša na okrog 22 % v Trstu ter na slabih 25 % v tržaški občini.

Rezultate revidiranega popisa iz leta 1910 lahko podrobneje, se pravi po mestnih četrtih, primerjamo s tistimi iz »običajnega« popisa, ki je bil izveden leta 1900.³⁸ Primerjava je zaradi nazornosti prikazana v tabelarni obliki: v Tabeli 1 so podatki o strukturi mestnega prebivalstva, v Tabeli 2 pa podajamo na-

rodnostno strukturo tržaškega predmestja in ožjega obmestja (brez Lonjerja in Katinare).

Pri analizi podatkov o narodnostni strukturi mestnega prebivalstva moramo upoštevati, da tabelarni prikaz ne vključuje vojaškega osebja (v obeh popisnih letih je bilo v mestu okrog 2000 vojakov, od tega približno polovica slovenske narodnosti) ter bolj ali manj stalno prisotnih prebivalcev neavstrijskega državljanstva: teh je bilo leta 1900 skoraj 25.000, leta 1910 pa slabih 33.000; temu prebivalstvu lahko v dobršni meri pripišemo italijanski izvor in pretežno delavsko socialno strukturo. Največ »tujcev« je živelo v Stari Mitnici (ok. 9400), sicer pa še v Starem mestu in Novi Mitnici (po ok. 5500) ter pri Sv. Jakobu in v Novem mestu (po ok. 4500); skupaj so obsegali kar petino vsega tržaškega mestnega prebivalstva. Ob upoštevanju tudi teh prebivalcev bi se leta 1910 delež Italijanov v mestu dvignil na okrog 78 %, delež Slovencev in Nemcev pa zmanjšal na okrog 13 % oziroma 6 %, kar sicer ne bi bistveno spremenilo podobe, ki jo prikazuje Tabela 1.

Najprej je treba ugotoviti, da je med letoma 1900 in 1910 skupno število mestnega prebivalstva naraslo z okrog 134.000 na 161.000, se pravi za dobrih 25.000 oseb ali za okrog 20 %; če upoštevamo, da se je število »tujcev« (oziroma Italijanov) v istem obdobju povečalo le za okrog 8000 oseb, lahko upravičeno sklepamo, da je velika večina ostalega demografskega »priliva« odpadla na slovensko prebivalstvo, kar pomeni, da se je v tem času po naši oceni v mestno središče priselilo okrog 13.000 Slovencev in okrog 4000 oseb drugih narodnosti. Iz tega izhaja, da je povečanje tako absolutnega kot relativnega števila neitalijanskega prebivalstva v mestnem središču, kot ga prikazujejo podatki v tabeli, predvsem posledica priselitev. Po drugi strani bi se moralo ob upoštevanju priselitev pretežno italijanskih »tujcev« tudi absolutno število italijanskega prebivalstva do leta 1910 povečati za vsaj 8000 oseb. Ker pa je to število pri

³⁸ Gl. *Gemeindelexicon*, 1906.

Tab. 2 – Primerjava med ugotovljenim številom in deležem tržaškega primestnega prebivalstva po narodnosti v letih 1900 in 1910 (brez upoštevanja vojakov in oseb neavstrijskega državljanstva)

Rajon	Slov.	Ital.	Nem.	Drugi
Barkovlje 00	1155 (59,3 %)	725 (37,2 %)	65 (3,3 %)	2 (0,1 %)
Barkovlje 10	2081 (78,8 %)	458 (17,3 %)	89 (3,4 %)	12 (0,5 %)
Greta 00	371 (18,2 %)	1573 (77,1 %)	96 (4,7 %)	0 (0,0 %)
Greta 10	1522 (49,0 %)	1425 (45,9 %)	50 (4,8 %)	7 (0,2 %)
Rojan 00	453 (20,8 %)	1643 (75,4 %)	77 (3,5 %)	6 (0,3 %)
Rojan 10	2367 (68,4 %)	934 (27,0 %)	136 (3,9 %)	22 (0,6 %)
Škorklja/Kolonja 00	899 (22,8 %)	2629 (66,6 %)	403 (10,2 %)	15 (0,4 %)
Škorklja/Kolonja 10	3445 (46,8 %)	3193 (43,4 %)	641 (8,7 %)	77 (1,0 %)
Sv. Ivan 00	2318 (46,7 %)	2487 (50,2 %)	152 (3,1 %)	0 (0,0 %)
Sv. Ivan 10	4835 (62,1 %)	2701 (34,7 %)	220 (2,8 %)	30 (0,4 %)
Kjadin/Rocol 00	1832 (25,5 %)	5165 (72,0 %)	177 (2,5 %)	4 (0,1 %)
Kjadin/Rocol 10	3621 (33,7 %)	6639 (61,7 %)	429 (4,0 %)	62 (0,6 %)
Čarbola/SMMZ 00	958 (19,4 %)	3920 (79,3 %)	65 (1,3 %)	0 (0,0 %)
Čarbola/SMMZ 10	3745 (40,5 %)	5253 (56,8 %)	170 (1,8 %)	79 (0,9 %)
Škedenj 00	1564 (45,1 %)	1702 (49,0 %)	195 (5,6 %)	9 (0,3 %)
Škedenj 10	3211 (64,8 %)	1431 (28,9 %)	260 (5,3 %)	50 (1,0 %)
Sv. MM Sp. 00	1335 (53,2 %)	1111 (44,3 %)	61 (2,4 %)	1 (0,0 %)
Sv. MM Sp. 10	2690 (79,7 %)	627 (18,6 %)	55 (1,6 %)	2 (0,1 %)
Sk. Obmestje 00	10.885 (32,8 %)	20.955 (63,2 %)	1291 (3,9 %)	37 (0,1 %)
Sk. Obmestje 10	27.517 (52,2 %)	22.661 (43,0 %)	2150 (4,1 %)	341 (0,6 %)

obeh popisih ostalo enako (okrog 95.000 oseb), smemo število tistih oseb, ki so jim leta 1900 neupravičeno oziroma v narodnostnem pogledu neustrezno dodelili italijansko narodnost, prav tako oceniti na okrog 8000, to število pa je dejansko še višje, če upoštevamo, da je asimilacijski proces v tem času sicer pešal, ni pa se ustavil (revizija je, kakor smo ugotovili, v mestnem središču »odkrila« skoraj 11.000 »izbrisanih« Slovencev).

Po drugi strani je pregled posameznih popisnih pol revidiranega popisa iz leta 1910, ki smo ga opravili za dobršen del mestnih predelov, dovolj jasno pokazal, da revizija vendarle ni povsem popravila vseh napačnih ali neustreznih narodnostno-jezikovnih opredelitev, ki so jih povečini italijanski popisovalci pripisali tržaškemu prebivalstvu. Podobna analiza, ki smo jo opravili na tržaškem podeželju,³⁹ je pokazala, da je do največjega razmika med deležema uradne revizije in »revizije revizije«, ki smo jo izpeljali iz objektivnega opredeljevanja prebivalstva po izvoru, družinskem imenu in v polji uporabljenem jeziku, nenaključno prišlo v tistih krajih, ki so mestu najbližji in kjer smo evidentirali tudi večje število v mestu zaposlenih delavcev. Po naši oceni je popis iz leta 1910 kljub reviziji objektivno število Slovencev zmanjševal na primer na Proseku, kjer je bilo gibanje Edinosti močnejše, za okrog 6 %, na narodnostno nekoliko manj ozaveščenem in bolj »proletarskem« bližnjem Kontovelu pa kar za 12 %. Ta razpon je v predmetnem in mestnem okolju še mnogo večji. V širšem, še vedno dokaj ruralnem obmestju (Barkovlje, Sv.

Marija Magdalena Spodnja) so deleži le malo višji od tistih, ki smo jih navedli za podeželje, saj je v tem večinsko slovenskem okolju revizija iz leta 1911 zajela okrog 15 % vseh tu živečih gospodinjstev, naša »revizija revizije« pa še do okrog 5 % gospodinjstev, medtem ko se v etnično mešanem bližnjem obmestju oziroma predmestju (na primer v Rojanu) ti deleži dvignejo že na skoraj 25 % pri uradni reviziji ter dodatnih približno 15 % pri naši »reviziji revizije«, pri kateri smo se srečevali tudi z večjim številom narodnostno mešanih gospodinjstev (ta so v tradicionalno slovenskih predmestnih predelih tedaj obsegala do okrog 5 % vseh gospodinjstev) in torej z mnogo večjimi težavami pri objektivnem opredeljevanju narodnostne pripadnosti članov posameznih gospodinjstev. Za vsa območja je značilno, da je 90–95 % teh primerov odpadlo na situacije, ko je bila osebam slovenske narodnosti po kriteriju »običajno uporabljenega jezika« pripisana italijanska pripadnost.

Podatki, prikazani v Tabeli 1, povedo, da je bilo leta 1910 po objektivnejših kriterijih italijansko prebivalstvo najizraziteje zastopano v Starem mestu in Stari Mitnici (ok. 85 % vseh prebivalcev), podpovprečno zastopano (60–65 %) pa v Novem mestu in pri Sv. Vidu. Slovensko prebivalstvo je bilo tako v absolutnem kot relativnem pogledu najštevilčnejše pri Sv. Jakobu in v Novem mestu, kjer je živelo po okrog 4500 oseb in predstavljalo okrog 23 % vsega prebivalstva, podpovprečen pa je bil delež Slovencev v Stari Mitnici (ok. 10 %) ter zlasti v Starem mestu (malo več kot 5 %). To nam pove, da je bilo v socialnem pogledu slovensko prebivalstvo v glavnem razdeljeno med delavski in srednji trgovski-uradni-

³⁹ Bufon, *Ethnos in topos*.

ški sloj, manj pa je bilo v tej skupini pripadnikov najnižjega proletariata (ti so bili večinoma skoncentrirani v Starem mestu) in višjega meščanskega sloja. Nemško prebivalstvo je bilo izraziteje prisotno v četrtih Novo mesto in Sv. Vid: tu je živelo po okrog 2700–2800 oseb nemške narodnosti, ki so predstavljale okrog 14–15 % vsega tam živečega prebivalstva; glede na socialno strukturo obeh četrti tudi ta podatek potrjuje, da je večina nemškega prebivalstva pripadala premožnejšemu trgovskemu, podjetniškemu in uradniškemu sloju. Skupina srbo-hrvaškega prebivalstva, v kateri je bilo precej več Hrvatov, pa je bila nekoliko bolj zastopana v Starem mestu, kjer je predstavljala okrog 4 % tam živečega prebivalstva. Iz tega bi smeli sklepati, da je med hrvaškimi priseljenci prevladoval nižji delavski sloj, ki se je kar hitro integriral v italijansko okolje, medtem ko so se redkejši hrvaški uradniki in izobraženci večinoma vključevali v slovenske organizacije. Sicer maloštevilni priseljenci drugih narodnosti so značilneje prisotni v Novem mestu, kar nedvomno podčrtuje njihovo pretežno trgovsko usmerjenost. Treba pa je dodati, da so tako pripadniki srbo-hrvaške kot ostalih narodnosti pri popisu kot »običajni uporabljeni jezik« po ustaljeni praksi najpogosteje navajali italijanščino, obeh skupin prebivalstva pa revizijski postopek tudi ni posebej obravnaval.

Spreminjanje narodnostne strukture v tržaškem predmestju in ožjem obmestju v obdobju 1900–1910 prikazuje Tabela 2. Ta »zunanj« mestni predel je obsegal tradicionalno podeželsko in s Slovenci poseljeno območje, a tudi območje, v katerem so imeli tržaški veleposestniki svoja zemljišča.⁴⁰ Prav zato se je tu že v 19. stoletju uveljavila praksa jezikovne, če ne že etnične italijanizacije slovenskega lokalnega prebivalstva, ki se je sem naseljevalo sprva v formalni zavezi kolonata oziroma obdelovalcev posesti tržaških zemljiških gospodov, kasneje pa kot samostojni obdelovalci in delavci v povezavi z mestnim trgovin in torej v še vedno kar tesni gospodarski odvisnosti od italijanskega tržaškega središča. Prav zato ne preseneča, da je bil skupni, v popisu ugotovljeni delež slovenskega prebivalstva na tem območju leta 1900 (slaba tretjina) mnogo nižji od realnega stanja in se je tudi v prvotni verziji popisa iz leta 1910 dvignil le na okrog 36 %, po reviziji pa na realnejših dobrih 52 %, ko so revizorji v tržaškem predmestju ugotovili okrog 9000 prej »prikritih« Slovencev.

Revizija je, kolikor smo lahko ugotovili pri pregledu popisnih pol za večino predmestnih predelov, zajela od 15 do 25 % gospodinjstev, a še vedno ni prikazala dejanskega objektivnega narodnostnega stanja, saj je naša »revizija revizije« ugotovila, da je bilo v tržaškem predmestju še do okrog 15 % gospodinjstev takih, v katerih bi lahko po zgoraj navedenih objektivnih kriterijih vse ali del družinskih članov

uvrstili med slovensko prebivalstvo. Upoštevajoč celotno prisotno prebivalstvo, se pravi tudi osebe z neavstrijskim državljanstvom, ki v Tabeli 2 niso vštete, je na primer v delno urbaniziranem Rojanu in Škedenju revizija delež Slovencev dvignila z okrog 43–44 % na 63–66 %, naša »revizija revizije« pa celo na dobrih 76 %, medtem ko je v še vedno pretežno ruralnih Barkovljah in Sv. Mariji Magdaleni Spodnji revizija delež slovenskega prebivalstva popravila s prvotnih 60–62 % na 74–77 %, naša »revizija revizije« pa na 79–81 %. Te ugotovitve gladko zavračajo tezo italijanskih preučevalcev, ki so bili in ostajajo prepričani, da je revidirani popis »umetno predimenzional« slovensko tržaško komponento.⁴¹ Obenem navedeni primeri kažejo, da je statistična »natančnost« pri ugotavljanju narodnostne strukture prebivalstva v etnično mešanih okoljih praviloma večja v ruralnem okolju, manjša pa v urbanem, kjer postajajo objektivni opredeljitveni kriteriji že manj zanesljivi spričo večjega deleža priseljenega prebivalstva in večjega števila etnično mešanih gospodinjstev. »Škarje kolebanja«, če naj tako poimenujemo razmik med minimalnim (prvotni popis) in maksimalnim (naša »revizija revizije«) deležem slovenskega prebivalstva, v primeru Barkovelj znašajo »le« okrog 16 odstotnih točk, v primeru Rojana pa kar okrog 33 točk, kar pomeni, da je bila tu že leta 1910 najmanj tretjina prebivalcev takih, ki so se »gibali« na etničnem kontinuumu med prevladujočima slovenskim in italijanskim etnično-jezikovnim okoljem.

Hitro odpravljanje in težavno obnavljanje multikulturalnosti v Trstu pod italijansko oblastjo

Primerjava med popisnimi podatki za leti 1910 in 1921, ko je Trst prešel pod italijansko oblast, za območje sedanje Tržaške pokrajine pove, da se je v tem času skupno število prebivalstva celo rahlo povečalo, in sicer za okoli 5000 oseb na skupaj nekaj več kot 255.000 prebivalcev, čeprav je mesto od vojnega obdobja dalje zaradi spremenjenih geopolitičnih razmer zapustila ne le večina neitalijanskih javnih uslužbenec (med Slovenci so bili to zlasti železničarji), ampak tudi precejšen del tistih, ki so se v mesto priselili ob koncu avstrijskega obdobja (skupaj naj bi se v tem času izselilo okrog 10.000 Nemcev in okrog 30.000 Slovencev).⁴² Ta proces izseljevanja slovenskega prebivalstva, ki je zaradi fašističnega preganjanja dobival vse bolj politične razsežnosti (iz Trsta se je moral umakniti tudi Andrej Karlin, zadnji slovenski tržaški škof v letih 1910–1919), je trajal do sredine tridesetih let, ko je bil izveden naslednji italijanski popis. Tedaj

⁴¹ Schiffrer (*Sguardo storico*, str. 30) piše, da se je »slovanski element« z revidiranim popisom »bolj ali manj umetno okreplil do maksimalne mere«. Perselli pa celo meni, da so »uradni podatki, ki jih je objavila Avstrija glede popisa leta 1910, za občino Trst le stežka verodostojni« (*I censimenti*, str. 430).

⁴² Purini, *Metamorfosi etniche*.

⁴⁰ Bufon in Kalc, *Krajevni leksikon*.

je na sedanjem ozemlju Tržaške pokrajine živelo že več kot 270.000 ljudi. Če primerjamo stanji, ki ju prikazujeta popisa v letih 1910 in 1936,⁴³ lahko ugotovimo, da se je v prvem povojnem obdobju zaradi sočasnih izselitev in priselitev zamenjalo okrog 100.000 oseb: 40.000 Slovencev in Nemcev se je izselilo (večina Slovencev je odšla v Slovenijo oziroma Jugoslavijo, nekaj pa tudi v Južno Ameriko, posebej v Argentino), na njihovo mesto pa je prišlo okrog 60.000 Italijanov iz notranjosti države; okrepilo se je tudi priseljevanje iz gospodarsko nerazvite Istre.⁴⁴ Skratka, kraj bivanja je zamenjalo do 40 % prebivalstva območja: tržaško ozemlje oziroma njegovo mestno središče je zajela globoka transformacija tradicionalne demografske in etnično-jezikovne strukture.

Popis iz leta 1921 je v tržaški občini od skupaj slabih 239.000 prebivalcev naštel dobrih 18.000 Slovencev (7,6 %), ki pa jim gre najverjetneje prišteti še večji del t. i. »tujcev«, tokrat oseb z neitalijanskim državljanstvom (skupaj prav tako nekaj več kot 18.000 oseb),⁴⁵ kar pomeni, da bi lahko skupno število popisanih Slovencev v občini Trst ocenili na dobrih 30.000 (ok. 13 %). Od tega je bilo na mestnem območju (s predmestji) od skupaj slabih 230.000 oseb uradno popisanih skoraj 12.000 Slovencev (ok. 5 %) ter 18.000 »tujcev« oziroma skupaj 30.000 oseb (ok. 13 %). To pomeni, da se je od leta 1910 v tržaški občini število slovenskega prebivalstva (če ne upoštevamo »tujcev«) v samo enem desetletju zmanjšalo za skoraj 40.000 oseb oziroma za kar 68 %, na mestnem območju pa za skoraj 9000 oziroma skoraj 45 %. Že to nesorazmerje v zmanjšanju števila slovenskega prebivalstva v mestnem in okoliškem, izrazito podeželskem okolju kaže na očitne napake pri statističnem beleženju neitalijanskega prebivalstva, saj ni pričakovati, da bi lahko mestno slovensko prebivalstvo uspešneje kljubovalo asimilaciji ali emigraciji kot prebivalstvo v še vedno izrazito slovenskih okoliških vaseh.

Italijanski preučevalec etnične strukture Julijske krajine Schiffrer je menil, da je treba realno število Slovencev to leto za celotno območje tržaške občine povečati na okrog 45.000 (skoraj 19 % vsega prebivalstva),⁴⁶ kar pomeni, da se je v obdobju 1910–1921 z območja že izselilo več kot 10.000 Slovencev. Neverodostojnost popisnih podatkov za leto 1921 nadalje potrjuje tajni popis po narodnosti, ki so ga italijanske oblasti vzporedno z »uradnim« izvedle deset let kasneje (ta narodnostne strukture prebivalstva ni več ugotavljal): po njem naj bi bilo v tržaški občini v času, ko je fašistična narodnostna represija že dosegla vrhunec, Slovencev okrog 28.000 (dobrih 10 % vsega

prebivalstva),⁴⁷ se pravi točno pol manj kot leta 1910. Prikazani podatki in ocene so torej dokaj variabilni, a vendarle jasno kažejo na povsem drugačen odnos, ki so ga italijanske oblasti v 20. stoletju izkazovale do t. i. »aloglotov« v primerjavi z avstrijskimi: v najboljšem primeru gre za težnjo, povzeto po francoskem nacionalnem modelu, jezikovno ter lokalno kulturno pripadnost podrediti državnim in s tem zagotoviti državljansko »enakost«, v skrajnem primeru, kakršnega je kmalu po zasedbi novih ozemelj uveljavil fašistični režim, pa je treba kulturno homogenost doseči s postopki, ki so nosili uradno ime »etnične bonifikacije« ter so udeležili hitro in nasilno izkoreninjenje vsega »drugačnega« in nezaželenega. Ta postopek in ta cilj verjetno še najbolje, tako v njegovem simboličnem kot konkretnem pomenu, ponazarja požig Narodnega doma, ki so ga fašisti izvedli že julija 1920, še preden je prišlo do nove razmejitve med kraljevinama Italijo in Jugoslavijo.

A komaj dobri dve desetletji po koncu prve svetovne vojne je izid za civilno prebivalstvo še mnogo usodnejše druge svetovne vojne znova temeljito spremenil tržaško geopolitično okolje. Če so emigracije slovenskega prebivalstva in močan asimilacijski pritisk fašističnega režima v obdobju 1920–1940 nedvomno povzročili izrazito zmanjšanje števila in deleža Slovencev v tržaški občini, še posebej v mestnem okolju, je sedaj zaradi nove razmejitve, tokrat v korist jugoslovanske strani, na tržaško ozemlje prišlo oziroma bilo tu naseljeno precej italijansko opredeljenih priseljencev in optantov, ki so, povečini v obdobju 1943–1956, zapustili Istro. Opravljene analize so pokazale, da se je v času obstoja Svobodnega tržaškega ozemlja (1947–1954) iz cone B v cono A izselilo okrog 40.000 oseb, od tega okrog 28.000 z območja, ki je bilo nato priključeno republiki Sloveniji.⁴⁸ Tem gre dodati še več kot 20.000 drugih izseljencev iz Slovenije ter okrog 180.000 izseljencev iz preostale hrvaške Istre, Kvarnerja in Dalmacije. Skupaj se je po vojni z ozemlja, ki je pripadlo Jugoslaviji, v Italijo izselilo okrog 250.000 oseb; od tega so italijanske oblasti 60.000–70.000 oseb naselile na tržaškem ozemlju v najmanj 1800 novih bivališčih: 55 % teh bivališč je bilo zgrajenih na odkupljenih kmetijskih zemljiščih (dобршен del jih je bil v rokah slovenskih kmetov) na južnem predmestnem območju, okrog 30 % jih je nastalo na območju slovenskih vasi Prosek in Kontovel (zato se je tu v obdobju 1951–1961 skupno število prebivalcev povečalo z okrog 2000 na 3000), Opčine (tu se je v istem času število prebivalcev povečalo od okrog 4000 na 8000) in Križ (kjer je približno 300 priseljencev skupno število prebivalcev povečalo na okrog 2000) v občini Trst, večino preostalih bivališč pa so zgradili v občini Devin-Nabrežina pri Slesljanu.⁴⁹

⁴³ Prim. Perselli, *I censimenti*, in Stranj, *Slovensko prebivalstvo*.

⁴⁴ Bufon, *Meje in obmejne skupnosti na Slovenskem*.

⁴⁵ Podrobnejšo analizo demografskega gibanja v tem obdobju je opravil Luzzato Fegiz, *La popolazione di Trieste*.

⁴⁶ Schiffrer, *Sguardo storico*.

⁴⁷ Stranj, *Slovensko prebivalstvo*.

⁴⁸ Volk, *Istra v Trstu*.

⁴⁹ Prav tam.

Glede na to, da se skupno število prebivalcev v občini Trst od leta 1951 do leta 1961 ni spremenilo (znašalo je okrog 273.000 oseb) in da se je na to območje priselilo okrog 55.000 oseb na podlagi v mirovnem sporazumu predvidenih meddržavnih opcij, je očitno, da se je prav toliko prebivalcev s tega območja tudi izselilo. Najprej je do izselitev prišlo zaradi političnih motivov, saj so italijanske civilne oblasti po odhodu jugoslovanske vojske iz Trsta (junija 1945) jugoslovanskim državljanom, bodisi na novo priseljenim ali vrnjenim po begunstvu zaradi fašističnega preganjanja, onemogočile zaposlitev. Politični motivi so povzročili tudi drugi val izselitev ob razkolu Informbiroja leta 1948, ko so mesto zapustili številni slovenski, a tudi nekateri italijanski podporniki Titove Jugoslavije. Do tretjega, največjega izselitvenega vala pa je prišlo zaradi ekonomske krize po ukinitvi angloameriške vojaške uprave leta 1954 in zaradi izgube javnih služb, ki so bile sedaj prioritarno namenjene optantom, a tudi zaradi nadaljevanja oziroma povečevanja političnih konfliktov in pritiskov na slovensko prebivalstvo, ki so jih nemoteno izvajale italijanske oblasti. Tako med ekonomskimi kakor zlasti med političnimi emigranti iz tržaške občine so Slovenci predstavljali kar precejšen delež: v absolutnem pogledu bi lahko število izseljenih Slovencev s precejšnjo zanesljivostjo postavili med 5000 in 10.000.⁵⁰ Ekonomska emigracija slovenskega prebivalstva je bila usmerjena v Argentino, Avstralijo in Novo Zelandijo, politična pa seveda v Slovenijo oziroma Jugoslavijo. Skratka, podobno kot po prvi svetovni vojni je tudi sedaj število prebivalstva v občini Trst ostalo skorajda nespremenjeno, zelo pa se je spremenila njegova struktura, saj se je približno 40 % tega prebivalstva zamenjalo. Na te spremembe kaže tudi kraj rojstva tržaškega prebivalstva: če primerjamo stanje v letih 1910 in 1991, opazimo, da se je delež rojenih v Istri povečal z 8 % na 14 %, delež rojenih v Italiji pa z 11 % na 17 %, medtem ko je delež rojenih v zahodni Sloveniji padel z 12 % na samo 1 %, delež rojenih v drugih delih nekdanje Jugoslavije (brez Reke in Dalmacije) z 10 % na le 1 %, delež rojenih v Avstriji pa s 5 % na 0 %.⁵¹

Zanesljivejših statističnih podatkov o številu Slovencev na Tržaškem v povojnem obdobju ni. Prvi poskus preštevanja so opravili za časa jugoslovanske zasedbe mesta (in ga v bolj neformalni obliki nadaljevali še v začetku naslednjega leta), ko so v tržaški občini našli skoraj 47.000 Slovencev (okrog 18 % prebivalstva), od tega okrog 11.000 v mestu, skoraj 28.000 v predmestju in okrog 8000 v okolici.⁵² Zanesljivost tega popisa slovenskega prebivalstva v Trstu je manjša v mestnem središču, večja pa v predmestju, posebej na tistih območjih, kjer so slovenski popisovalci imeli več lokalne podpore oziroma boljši vpogled v lokalno družbeno strukturo. Angloameriška uprava je leta 1948 ocenila, da v občini živi okrog 22.000 Slovencev ali 8 % prebivalstva, leto kasneje pa je to oceno na podlagi izidov lokalnih volitev bistveno popravila in število slovenskega prebivalstva v občini Trst povečala na okroglih 50.000 (18 %) in tako potrdila jugoslovansko oceno izpred nekaj let. Italijanska vlada je svojo oceno podala leta 1953 na podlagi vpisa v šole s slovenskim učnim jezikom, ki so bile po dvajsetletni fašistični ukinitvi po vojni obnovljene: s pomočjo tega kriterija je v občini Trst naštel slabih 28.000 Slovencev, tj. okrog 10 % prebivalstva.⁵³

V letih 1961 in 1971 so samo za območje Tržaške pokrajine v popis vključili tudi vprašanje narodnostne pripadnosti. Ta podatek so skušali pridobiti na dva različna načina: leta 1961 se je vprašanje nanašalo na »običajno uporabljeni jezik«, leta 1971 pa na »jezikovno pripadnost«. Ne glede na to se rezultati niso veliko razlikovali, saj so v obeh primerih v občini Trst evidentirali le okrog 16.000 Slovencev (oziroma 6 % prebivalcev). Od teh naj bi v mestnem središču živelo le dobrih 3000 oseb (slabi 3 % prebivalstva na območju), v predmestju pa okrog 7500 oseb (ok. 6 % prebivalstva na območju). Kasnejših podrobnejših uradnih ocen ni, upoštevati pa gre tudi, da je v popisih ugotovljeni delež slovenskega prebivalstva »trdo jedro« te skupnosti, okrog katerega je še nekaj variabilnih »plastí« pripadnosti, kakor so pokazale nekatere kasneje opravljene ankete.

Po podatkih, ki jih je okrog leta 1985 po naročilu Slovenskega raziskovalnega inštituta v Trstu zbrala specializirana tržaška ustanova za javnomnenjske raziskave SWG,⁵⁴ naj bi bilo tedaj slovensko narodnost po kriteriju avtoidentifikacije mogoče pripisati približno 10 % prebivalstva Tržaške pokrajine, po kriteriju jezikovnega znanja in njegovega medgeneracijskega prenašanja pa okrog 20 % tega prebivalstva. Podrobneje se je v mestnem okolju dobrih 80 % vprašanih opredelilo za Italijane, 7 % za Istrane ali Dalmatince, po 4 % za Furlane in Slovence, dober odstotek se je opredelil za druge narodnosti, mešano identiteto pa so izkazali skoraj 3 % vprašanih; v tem primeru se je velika večina (več kot 60 %) opredelila za slovensko-italijansko identiteto. Če tudi to skupino priključimo tržaški slovenski populaciji, lahko sklepamo, da je okvirni delež subjektivno opredeljenega slovenskega prebivalstva znašal 5 % tedaj približno 230.000 meščanov, kar bi v absolutnih številkah pomenilo kakih 12.000 oseb. Doma je po slovensko govoril le dober odstotek vprašanih meščanov, prav toliko pa jih je ta jezik uporabljalo v pogovorih s prijatelji. Po drugi strani je več kot 10 % vprašanih od-

⁵⁰ Stranj, *Slovensko prebivalstvo*.

⁵¹ Bufon, *Meje in obmejne skupnosti na Slovenskem*.

⁵² Bufon in Kalc, *Krajevni leksikon*.

⁵³ Stranj, *Slovensko prebivalstvo*.

⁵⁴ Za podrobnejšo analizo teh, sicer neobjavljenih podatkov gl. Bufon, *Prostorska opredeljenost in narodna pripadnost*.

Z normalizacijo čezmejnih odnosov in pritokom kupcev iz Jugoslavije se za Trst pričanja novo obdobje trgovskih uspehov (<http://www.trieste-di-ieri-e-di-oggi.it/>).

govorilo, da slovenski jezik razumejo, še enkrat toliko pa, da ta jezik deloma razumejo. Slovenskega očeta je imelo več kot 6 %, slovensko mater pa več kot 11 % vprašanih. V povprečju je več kot 8 % vprašanih imelo slovensko govoreče starše, 7 % samo enega slovenskega starša, še 10 % vprašanih pa je odgovorilo, da je vsaj eden od staršev slovenščino razumel. Skupaj je okrog 25 % vprašanih imelo povsem ali delno slovenske prednike, skoraj 17 % vprašanih pa je imelo družinskega partnerja, ki je govoril ali razumel slovenski jezik. Kljub temu je med vprašanimi, ki so imeli otroke, le dobrih 7 % odgovorilo, da ti slovenščino govorijo ali razumejo, točno 5 % vprašanih pa je navedlo, da so njihovi otroci v celoti ali deloma obiskovali slovenske šole, kar se povsem ujema z zgoraj navedenim deležem subjektivno opredeljenih Slovencev.

Iz navedenih podatkov oziroma razmerja med tistimi, ki so navedli, da doma govorijo slovensko, in tistimi, ki so se subjektivno opredelili za Slovence, bi smeli sklepati, da je le 20–25 % takih, ki so živeli v povsem slovenskem družinskem okolju. Iz razmerja med subjektivno opredeljenimi Slovenci in tistimi, ki so navedli, da slovenščino razumejo, pa lahko sklepamo, da se le polovica »objektivnih« Slovencev za take v mestu tudi opredeljuje, kar število tržaških Slovencev za obdobje okrog leta 1985 poveča na okrog 24.000 oseb. Če upoštevamo, da je imelo kar 25 % vprašanih Tržačanov povsem ali deloma slovenske starše, lahko ugotovimo, da se je znanje slovenskega jezika v medgeneracijskem prenosu do tega obdobja razpolovilo oziroma ohranilo le pri 40 % potencialnih govorcev: tolikšno je tudi razmerje med tistimi, ki so navedli, da slovenščino razumejo, in tistimi, ki ta jezik le deloma razumejo. Nekoliko ugodnejši so

bili obeti za novejša obdobja, saj je večina »objektivnih« tržaških Slovencev v anketi navedla, da tudi njihovi otroci govorijo ali razumejo slovenski jezik, čeprav razmerje med deležem prvih (10 %) in drugih (7 %) kljub temu nakazuje, da se v medgeneracijskem prenosu še dalje »izgublja« slaba tretjina potencialnih govorcev.

To po eni strani potrjuje »naravni« proces asimilacije oziroma integracije slovenskega prebivalstva v večinsko družbeno okolje po klasičnem *melting pot* načelu, po drugi strani pa pomeni, da se »identitetne škarje« med tržaškimi Slovenci vse bolj odpirajo oziroma da imamo v urbanem okolju vse večji razpon med tremi identifikacijskimi ravnmi: tistimi, ki se kot Slovenci opredeljujejo sami (1), tistimi, ki slovenski jezik govorijo ali vsaj razumejo (2), in tistimi, ki izhajajo iz družinskih okolij, kjer so slovensko vsaj deloma potencialno govorili ali razumeli (3). Kot smo videli, je okrog leta 1985 prva skupina obsegala 5 %, druga 10 %, tretja pa 25 % mestnega prebivalstva. To pomeni, da bi lahko po teh kriterijih v Trstu subjektivno slovensko identiteto pripisali, kakor smo že navedli, 12.000 osebam, objektivno 24.000, delno objektivno oziroma izvorno pa kar 60.000 osebam. Ne nazadnje nam prikazani podatki povedo, da so etnično mešana slovensko-italijanska gospodinjstva v Trstu obsegala okrog 20 % vseh družinskih okolij (25 % vprašanih je imelo vsaj enega slovenskega starša, 17 % pa slovenskega partnerja), to pa je tudi primarni bazen »potencialnih« Slovencev ali četrta identifikacijska raven, iz katere bi lahko slovenska mestna skupnost v večji meri črpala bodoče pripadnike.

Upoštevajoč zgornje podatke, bi lahko na ravni tržaške občine delež slovenskega prebivalstva z do-

ločno zanesljivostjo ocenili med 5 in 15 %, kar je v tistem času (okrog leta 1985) odgovarjalo 12.000 oziroma 36.000 osebam, danes pa 10.000 oziroma 30.000 osebam. Če je resnica nekje vmes, lahko število Slovencev v kombinaciji subjektivne in objektivne opredelitve v tržaški občini ocenimo na okrog 15.000–20.000. Te ocene bolj ali manj potrjuje nedavno opravljena terenska raziskava za referenčno leto 2015,⁵⁵ po kateri bi smeli s posploševanjem zbranih podatkov število Slovencev na Tržaškem oceniti na okrog 25.000 (dobrih 10 % prebivalstva), od tega okrog 15.000 (slabih 10 % prebivalcev na območju) v občini Trst. Analize, ki smo jih opravili za celotno slovensko narodno skupnost v Italiji, kljub vsemu kažejo, da je število Slovencev v občini Trst še vedno daleč najvišje med vsemi območji slovenske naselitve in obsega približno tretjino vseh v Italiji živečih Slovencev.⁵⁶ Tu so ne nazadnje vse osrednje ustanove Slovencev v Italiji in dobršen del šol s slovenskim učnim jezikom.

Vsekakor pa je lokalna relativna »teža« Slovencev v tržaški občini danes bistveno manjša kot nekoč, saj je sedaj v Trstu živečih Slovencev že manj kot tujih priseljencev (teh je bilo leta 2019 v tržaški občini več kot 22.000), italijansko prebivalstvo pa obsega okrog 80 % celotnega prebivalstva občine. Zelo različna je tudi notranja razporeditev slovenskega prebivalstva: leta 1910 je skoraj 50.000 tržaških Slovencev živelo v mestu in le 7000 (12 %) na podeželju, danes pa ocenjujemo, da v mestu živi nekaj več kot 10.000, na podeželju pa nekaj več kot 5000 (več kot 30 %) oseb slovenske narodnosti, se pravi, da je slovensko prebivalstvo na Tržaškem sedaj mnogo manj »mestno« kot nekoč. »Ruralizacija« slovenskega prebivalstva je še toliko bolj očitna, če razmerje mesto : podeželje preverimo na ravni celotne tržaške pokrajine. Leta 1910 je mestno prebivalstvo obsegalo kar 80 % vseh na tem ozemlju živečih Slovencev, leta 2020 pa predvidoma le še okrog 55 %.⁵⁷

Na podlagi rezultatov naše terenske raziskave⁵⁸ izhajajo, da lahko delež Slovencev v mestnem okolju s precejšnjo zanesljivostjo ocenimo na dobrih 5 %, medtem ko ugotovljeni delež slovenskega prebivalstva v okoliških krajih obsega 55–65 %, na Opčinah ter na Kontovelu (če mu pripišemo celotno prebivalstvo bližnjega Borga, satelitskega naselja, ki je bilo namenjeno istrskim optantom) pa okrog 20 %. Skupno oceno deleža Slovencev v tržaški občini potrjuje podatek, da so na tem območju leta 2011 učenci osnovnih šol s slovenskim učnim jezikom predstavljali dobrih 7 % vseh tu živečih otrok starosti 6–10 let. Upoštevati pa je treba, da je, kakor so pokazale različne analize Slovenskega raziskovalnega inštituta

v Trstu, v istem času le dobrih 15 % učencev šol s slovenskim učnim jezikom v mestnem okolju izhajalo iz slovenskih družin, 40 % iz mešanih družin in skoraj 45 % iz neslovenskih družin, medtem ko je v okolici slovenske starše imelo dobrih 35 % otrok, iz mešanih družin je izhajalo skoraj 45 % učencev, neslovenske starše pa je imela petina učencev tamkajšnjih slovenskih šol.⁵⁹

Na podlagi te strukture šolske populacije bi morali delež slovenskega prebivalstva v mestnem okolju omejiti le na okrog 3 %, v okolici tržaške občine pa oceniti na 60–65 %, kar je sicer precej blizu srednjemu deležu, ki smo ga ugotovili s terensko raziskavo obravnavanih krajev.⁶⁰ Tu moramo upoštevati, da živi več kot polovica okoliškega prebivalstva v povsem urbaniziranih Opčinah, kjer je slovensko prebivalstvo skromneje zastopano, tako da lahko delež slovenskega prebivalstva v tržaški okolici s precejšnjo zanesljivostjo ocenimo na dobro tretjino (ok. 35 %) tu živečega prebivalstva. »Presežek« slovenskega prebivalstva v okolici oziroma njegov »manko« v mestu, do katerih prihaja ob uporabi zgoraj navedene metode ugotavljanja etnično-jezikovne strukture avtohtonega prebivalstva, deloma izhajata iz dejstva, da del v okolici živečega italijanskega prebivalstva svoje otroke vpisuje v mestne šole, istočasno pa del, zlasti v mestu živečih slovenskih in mešanih gospodinjev svoje otroke vpisuje v šole z italijanskim učnim jezikom.

Koliko je Slovencev v Trstu?

Zgoraj opisane spremembe v narodnostni sestavi tržaškega prebivalstva so nedvomno v prvi vrsti rezultat močnega asimilacijskega pritiska (predvsem pri delavskem sloju) in izseljevanja (predvsem med izobraženci) slovenskega prebivalstva, do katerega je prišlo v tržaškem mestnem okolju, kakor smo opisali, v dokaj intenzivni obliki že po prvi svetovni vojni, nato pa spet v prvem desetletju po koncu druge svetovne vojne. V prvem »kritičnem« obdobju, ki je oslabilo zlasti slovensko prisotnost v mestnem središču, se je po naši oceni zaradi enega ali drugega motiva število slovenskega prebivalstva v mestu zmanjšalo za okrog 20.000 oseb ali okrog 40 %, v drugem, ki je sedaj zajel predvsem predmestne predele, pa še za nadaljnjih skoraj 18.000 oseb ali kar 65 %. To pomeni, da je bil, v nasprotju s splošnim prepričanjem, za obstoj slovenske manjšine v Trstu vsaj v proporcionalnem pogledu mnogo bolj »usoden« čas po drugi svetovni vojni, ko so se očitno zaradi že zmanjšane števila Slovencev ob koncu fašističnega obdobja še toliko bolj občutile posledice Informbiroja ter političnih in ekonomskih migracij. Precej se je zmanjšala tudi stopnja »upornosti«, ki je med fašizmom številnim omogočala, da se niso podredili prisilni asimila-

⁵⁵ Bufon, *Ethnos in topos*.

⁵⁶ Bufon, *Meje in obmejne skupnosti na Slovenskem*.

⁵⁷ Bufon, *Ethnos in topos*.

⁵⁸ Prav tam.

⁵⁹ Bufon, *Meje in obmejne skupnosti na Slovenskem*.

⁶⁰ Bufon, *Ethnos in topos*.

Tab. 3 – Ocenjeno gibanje števila in deleža slovenskega prebivalstva po mestnih predelih od leta 1945 do leta 2015 ter primerjava s popisnimi podatki za leto 1910 (število je zaokroženo na desetine; v oklepaju so navedeni deleži)

Rajon	1910	1945	1971	2015	Ind. 10/15
Mestno središče	15.610 (11,5)	6600 (5,0)	4650 (4,9)	2570 (4,1)	16
Sv. Jakob/Čarbola	6190 (19,7)	4400 (12,7)	1940 (5,6)	1100 (4,8)	18
Barkovlje	2080 (73,7)	2020 (58,1)	1230 (36,6)	480 (17,5)	23
Greta	1520 (46,3)	1140 (33,5)	850 (10,6)	490 (9,0)	32
Rojan	2370 (61,7)	1780 (32,1)	990 (17,6)	630 (14,9)	27
Škorklja/Kolonja	3450 (43,0)	2580 (21,5)	1360 (9,3)	920 (7,9)	27
Sv. Ivan	4840 (57,9)	4580 (32,4)	2220 (12,0)	1320 (10,2)	27
Kjadin/Rocol	3620 (29,2)	2720 (12,7)	2130 (6,5)	1570 (5,5)	43
Sv. M. Magd. Zg.	2300 (49,5)	1730 (32,2)	1010 (16,3)	760 (13,8)	33
Škedenj	3210 (59,8)	2410 (32,1)	1670 (12,3)	980 (7,8)	31
Sv. M. Magd. Sp.	2690 (76,8)	3370 (43,7)	2870 (12,4)	2440 (10,4)	91
Skupaj Trst	47.880 (21,8)	33330 (13,5)	20.920 (8,1)	13.260 (6,9)	28

ciji; slednja pa se je kasneje nadaljevala v »tišji«, a zato morda še učinkovitejši preobleki.⁶¹

Odrto ostaja vprašanje, kako bi lahko krepitev »mediatorske« gospodarske funkcije med Jugoslavijo in Italijo, ki jo je v obdobju 1975–1985 pridobila slovenska manjšina v Trstu, vplivala na njen ponovni preporod oziroma demografsko rast. Žal je bilo to obdobje prekratko, da bi lahko globlje spremenilo zgoraj nakazane trende, tako kot je še preblizu (posebej zaradi počasne implementacije zakona, ki se je zavlekla vse do današnjih dni) čas, ko je manjšina z zaščitnim zakonom⁶² dobila tudi večjo enakopravnost in vidnost, da bi lahko ocenili učinke tega dosežka na demografsko vitalnost Slovencev v Italiji na sploh in tržaških Slovencev posebej, zlasti v luči sedanjega bolj »sproščenega« medetničnega odnosa v širšem kontekstu izboljšanih slovensko-italijanskih odnosov po vstopu Slovenije v EU.

Da bi lažje ponazorili velike spremembe števila in deleža slovenskega prebivalstva v Trstu od leta 1910 do danes, smo te podatke oziroma ocene združili v Tabeli 3. Za izhodiščno leto navajamo uradne podatke revidiranega popisa, medtem ko smo jugoslovanski »popis« za leto 1945 v bolj urbaniziranih predmestnih predelih korigirali s polovičnim učinkom koeficienta ocenjenega zmanjševanja števila slovenskega prebivalstva v mestnem središču s Sv. Jakobom/Čarbolo, saj je omenjeni popis v njih ugotovil celo višje število Slovencev kot popis iz leta 1910, kar je dokaj nerealno, razen v primeru Sv. Marije Magdalene Spodnje, kjer se je dejansko nadaljevalo priseljevanje slovenskega prebivalstva iz sosednje občine Dolina. Oceno za leto 1971 smo izvedli na podlagi ponderiranih popisnih podatkov (ob upoštevanju morebitnega koeficienta upada števila samoopredeljenih Slovencev od

popisnega leta 1961 do leta 1971) ter v skladu s tem, kar je pokazala naša analiza leta 1985 opravljene javnomnenjske raziskave in drugih sočasno izvedenih ocen narodnostne strukture tržaškega prebivalstva. Iz teh izhaja, kakor smo videli, da je tedaj slovenski jezik govorilo ali razumelo točno dvakrat toliko oseb, kolikor je bilo samoopredeljenih Slovencev. Ker je bilo v tistem času znanje slovenščine omejeno zgolj na »aktivne« in »potopljene« Slovence, lahko po tem kriteriju še najbolj zanesljivo podamo objektivnejšo oceno »realnega« deleža in števila slovenskega prebivalstva v mestu.

Šele kasneje, kakor smo videli pri strukturi vpisanih v šole s slovenskim učnim jezikom, so se za učenje tega jezika pričeli zanimati tudi neslovenski starši, največkrat potomci nekdanjih Slovencev. Ker torej znanje slovenščine ni več »ekskluzivna« lastnost slovenskega mestnega prebivalstva, tega kriterija pri sedanjem ocenjevanju števila in deleža slovenskega prebivalstva ne moremo več uporabljati, po drugi strani pa nam sočasno naraščanje števila v slovenske šole vpisanih otrok iz mešanih družin daje razumeti, da se je precej zmanjšal tudi dosedanji medgeneracijski upad znanja slovenskega maternega jezika, ki je obseg slovenskega prebivalstva v Trstu na vsakih 30–40 let potencialno krčil za okrog 30 %. Zaradi tega smo pri pripravi ocene obsega slovenskega prebivalstva po mestnih predelih za sedanje obdobje poleg splošnega trenda zmanjševanja števila prebivalstva upoštevali še polovični »efekt« medgeneracijskega asimilacijskega upada, povečan za morebitni predhodno ugotovljeni specifični koeficient upada slovenskega prebivalstva. Na območjih, kjer je prišlo do splošne rasti števila prebivalstva, te nismo pripisali tudi slovenskemu, skladno z opažanji terenske raziskave okoliških krajev na Tržaškem.⁶³

Ocenimo lahko, da se je v mestu število slovenskega prebivalstva od leta 1910 (ok. 48.000 oseb ali

⁶¹ Sedmak in Susič, *Tiba asimilacija*.

⁶² Italijanski parlament je zaščitni zakon za slovensko jezikovno skupnost po večdesetletnih prizadevanjih sprejel šele leta 2001.

⁶³ Bufon, *Ethnos in topos*.

22 % prebivalstva) do leta 1971 zmanjšalo na okrog 20.000 oseb (8 % prebivalstva), do leta 2015 pa na okrog 13.000 oseb (7 % prebivalstva). To pomeni, da se je v absolutnih številkah glede na stanje v letu 1910 število Slovencev v Trstu zmanjšalo za okrog 35.000 oseb oziroma dobrih 70 % (in v proporcionalnem pogledu za okrog 15 odstotnih točk), medtem ko se je v istem času skupno število mestnega prebivalstva zmanjšalo le za 28.000 oseb ali 13 %. Glede na ocenjeno gibanje števila slovenskega prebivalstva se je to od leta 1910 do leta 2015 v središču mesta (s Sv. Jakobom/Čarbole) zmanjšalo za več kot 80 %, v predmestnih predelih pa za okrog 65–75 %. Nekoliko manjši naj bi bil upad v Kjadinu/Rocolu (ok. 55 %), kjer je v povojnem obdobju očitno prišlo do priseljevanja slovenskega prebivalstva (med letoma 1961 in 1971 se je po popisnih podatkih število Slovencev povečalo za kar 77 %). Podobno tendenčno naraščanje števila slovenskega prebivalstva v obdobju 1961–1971 je popis ugotovil še na Greti (za skoraj 50 %), v Rojanu in Sv. Mariji Magdaleni Zgornji (za 25–30 %). Posebna primera sta Sv. Marija Magdalena Spodnja in Barkovlje. Na prvem območju se je ob italijanskem prebivalstvu zaradi priselitev povečevalo tudi slovensko, tako da je tu absolutni upad glede na leto 1910, ko je bilo to območje še redko poseljeno, minimalen (manj kot 10 %). Povsem drugače pa se je dogajalo v Barkovljah, kjer je gibanje števila slovenskega prebivalstva že v obdobju 1961–71, v nasprotju s težnjo v drugih predmestnih predelih, kazalo težnjo po izrazitejšem zmanjšanju (za 17 %), ki se je nadaljevalo tudi v naslednjem obdobju in zato povzročilo nekoliko nadpovprečen skupen upad slovenskega prebivalstva v tem priobalnem pasu, in sicer z nekaj več kot 2000 na slabih 500 oseb (za več kot 75 %).

V splošnem lahko ugotovimo, da je do največjega upada števila slovenskega prebivalstva v obdobju 1910–1945 (v tem času je povprečni upad znašal okrog 30 %) po pričakovanju prišlo v mestnem središču (za okrog 60 %), kjer je bil tudi fašistični asimilacijski pritisk največji, v obdobju 1945–1971 (tedaj je povprečni upad znašal nekaj več kot 35 %) pa v delavskem predmestju Sv. Jakoba/Čarbole (za okrog 55 %), kjer se je očitno poznal učinek inform-birojevskega razdora in emigracij po letu 1954, fenomenov, ki sta še najbolj prizadela delavski razred. V zadnjem obdobju (1971–2015), ko je povprečni upad spet znašal nekaj več kot 35 %, a je bil tokrat bolj rezultat splošnega naravnega upada tržaškega prebivalstva, še posebej v predmestnih predelih, kot političnih in asimilacijskih dejavnikov, je do izrazitejšega upada slovenskega prebivalstva prišlo v Barkovljah (za okrog 60 %). Razlogi za ta pojav, ki je po vsej verjetnosti vezan bolj na emigracijo kot le na asimilacijo tukajšnjega slovenskega prebivalstva, niso znani, a jih potrjuje tudi naša terenska raziskava, ki je v obdobju 2015–2019 ob okoliških krajih zajela še ta predmestni predel. Z njo smo s pomočjo lokalnih

informativcev poskusili opraviti lokalno statistiko slovenskega prebivalstva in prišli do še manj ugodnih rezultatov, kot jih prikazuje Tabela 3, saj naj bi okrog leta 1965 Slovenci v Barkovljah predstavljali okrog 30 %, leta 2015 pa le še okrog 15 % prebivalstva.

Prav izrazito zmanjševanje deleža slovenskega prebivalstva v predmestnih predelih je pojav, ki morda še najbolj bode v oči, če stanje v letu 1910 primerjamo z ocenjenim stanjem v letu 2015. Do upada relativnega deleža je sicer prišlo tudi v mestnem središču (s skoraj 12 % na 4 %) in na območju Sv. Jakoba/Čarbole (z okrog 20 % na 5 %), kjer kaže, da je slovensko prebivalstvo doseglo fizični minimum, pod katerega verjetno ne bo več padlo. Zato pa je toliko opaznejši upad relativnega deleža slovenskega prebivalstva v nekdanji izraziti slovenskih predmestjih: v že omenjenih nekdanji napol ruralnih Barkovljah so Slovenci predstavljali skoraj 75 % prebivalstva, sedaj pa le dobrih 15 %; v leta 1910 še bolj ruralni Sv. Mariji Magdaleni Spodnji je ta delež padel z več kot 75 % na današnjih okrog 10 %; v Rojanu in Sv. Ivanu, kjer je slovensko prebivalstvo po popisnih podatkih obsegalo okrog 60 % prebivalcev, naj bi to sedaj predstavljalo le še 10–15 % lokalnega prebivalstva; še slabše pa je pri škedenjskih Slovencih, ki so nekdanji prav tako predstavljali okrog 60 % prebivalstva območja, sedaj pa manj kot 10 %. Razloge za tovrstno spreminjanje gre najprej iskati v procesu urbanizacije tržaškega predmestja, ki prinaša nekatera zanimiva protislovja. Po absolutnem številu slovenskega prebivalstva je leta 1910 namreč izstopal Sv. Ivan, sedaj pa Sv. Marija Magdalena Spodnja, medtem ko je bil ocenjen delež slovenskega prebivalstva leta 2015 še vedno relativno najvišji v Barkovljah, blizu 15 % pa še v Rojanu in Sv. Mariji Magdaleni Zgornji, ki je tako »prehitela« nekdanji za Slovence pomembnejše rajone, kakršen je bil Škedenj, nekoč mestu najbližja in največja slovenska vas.

Namesto zaključka

Za slovensko narodno skupnost v mestu je posebej zaskrbljujoče dejstvo, da je v drugi polovici prejšnjega stoletja skoraj povsem presahnil tradicionalni dotok slovenskih priseljencev iz bližnjega tržaškega zaledja in da se je v zadnjih dveh desetletjih značilno povečal odliv avtohtonega slovenskega prebivalstva, predvsem med visoko izobraženimi pripadniki mlajše generacije (v starosti 30–40 let), ki odhajajo na delo v tujino. Ta pojav bo v prihodnosti nedvomno še zmanjšal demografsko vitalnost te skupnosti oziroma Slovencev v Italiji nasploh. Terensko delo, ki smo ga opravili v naseljih tržaške okolice,⁶⁴ je namreč pokazalo, da med slovenskimi gospodinjski prevladujejo taka (30–40 %), v katerih ni noben član mlajši od 65 let, enočlanska gospodinjska pa obsegajo kar

⁶⁴ Bufon, *Ethnos in topos*.

Vse do jugoslovanske gospodarske in politične krize je Trst veljal za pravo balkansko nakupovalno »Meko« – čezmejne izmenjave so omogočile tudi ponovno gospodarsko rast Tržaških Slovencev (<http://www.trieste-di-ieri-e-di-oggi.it/>).

20–30 % vseh gospodinjstev. Glede na zgoraj prikazana povprečja je demografska struktura slovenskih gospodinjstev v mestu zelo verjetno še mnogo bolj neugodna. Obenem je treba upoštevati, da se je zaradi nižje cene bivališč in večje ponudbe delovnih mest na sosednjem območju Slovenije obenem povečalo število tržaških Slovencev, ki so se preselili v bližnje čezmejne kraje ali so se po končanem študiju v Ljubljani ali Mariboru tam zaposlili in ustvarili novo življenjsko okolje.

Zato se zdi, da postaja ob skromni demografski »reprodukciji« docela slovenskih gospodinjstev za bodočo usodo tržaških Slovencev vse bolj pomemben pojav mešanih gospodinjstev, saj se v njih tako rekoč dnevno in najbolj intenzivno gojita »praksi« medetničnega in medjezikovnega sobivanja in prepletanja ter s tem tudi medgeneracijskega ohranjanja in prenašanja, če ne celo revitalizacije slovenskega jezika. V takem okolju živi sedaj približno šestina slovenskega prebivalstva na tržaškem podeželju, v mestu pa je ta delež nedvomno že tradicionalno precej višji. Zgoraj opravljena analiza leta 1985 izvedene ankete je pokazala, da je v mestu v mešanih gospodinjstvih že tedaj živela večina slovensko govorečih oseb (do 80 %), ta delež pa se je v zadnjem obdobju najverjetneje še povečal. Njihov demografski pomen je še toliko večji, če pomislimo, da so, vsaj v okoliških predelih tržaške občine, kakor je pokazala naša raziskava, mešana gospodinjstva najvitalnejši lokalni družbeni člani, tako po številu članov kot starostni strukturi.

To se navsezadnje lepo pokaže, kakor smo videli, v strukturi otrok, ki obiskujejo vrtce in osnovne šole s slovenskim učnim jezikom v Trstu, saj je sedanja in bodoča konsistenca in kvaliteta slovenske skupnosti v mestu vedno bolj odvisna od tega, v kolikšni meri ji

bo uspelo zadržati otroke iz mešanih ali celo povsem neslovenskih družin, ki so očitno dovzetne za spoznavanje in približevanje slovenskemu jeziku in kulturi. Na tržaškem podeželju se skoraj polovica tam živčih neslovenskih družin odloča za vpis svojih otrok v vrtce in osnovne šole s slovenskim učnim jezikom, ta delež pa se povečuje tudi v mestnem okolju, kar je nedvomno zelo spodbuden znak naraščajoče družbene oziroma medetnične integracije na območju. Seveda pa gre vse te procese spodbujati, spremljati in vgraditi v celovitejši sistem promocije slovenskega jezika in kulture v mestu, za katerega bi morala ne nazadnje poskrbeti tudi slovenska država – če ne zaradi lastnih ustavnih in zakonskih obveznosti, pa vsaj zaradi lastnih interesov pri širjenju čezmejnih izmenjav in potrošnje, ki jih ob ekonomskih motivih povečuje prav znanje jezika sosednje države.⁶⁵ Le skupna skrb obeh sosednjih držav lahko namreč »osmisli« obstoj slovenske jezikovne skupnosti v tem tradicionalnem multikulturnem mestu, daje funkcijo njenim institucijam, med katerimi ima nedvomno poseben simbolični pomen leta 2020 »vrnjeni« Narodni dom, ter tako prepreči, da bi nosilci tega nekdanj največjega slovenskega mesta ne ostali v njem zapisani le kot folklorni relikviti davne, skoraj mitične preteklosti.

⁶⁵ Bufon, *Lo spazio con/diviso*.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

Arhiv Občine Trst – Archivio del Comune di Trieste
Popis 1910: *Popisne pole za vsa gospodinjstva tržaskih primestnih rajonov Barkovlje, Rojan, Sv. Ivan, Skedenj, Sv. Marija Magdalena Spodnja in Sv. Marija Magdalena Zgornja*.

LITERATURA

Andreozzi, Daniele in Gatti, Carlo (ur.): *Trieste e l'Adriatico: uomini, merci, conflitti*. Trieste: Edizioni Università di Trieste, 2006.

Bobič, Pavlina: Jeffrey Raigersfeld. *Tvorci slovenske pomorske identitete* (ur. Andrej Rahten). Ljubljana: Založba ZRC, 2010, str. 209–224.

Bučič, Vesna: Janez Nepomuk Kalister in Franc Kalister v Trstu – portret, palača, mavzolej. *Kronika* 58, 2010, št. 58 (Rodbini Kalister in Gorup), str. 59–72.

Bufon, Milan in Kalc, Aleksej (ur.): *Krajevni leksikon Slovencev v Italiji. Prva knjiga – Tržaška pokrajina*. Trst: ZTT, 1990.

Bufon, Milan: *Ethnos in topos. Družbene spremembe in narodnostna podoba slovenskih krajev na Tržaškem od leta 1910 do leta 2015*. Koper, Ljubljana: Slovenska matica, ZRS Annales, 2020.

Bufon, Milan: *Lo spazio con/diviso – L'Alto Adriatico: un'area di contatto europea tra conflitti e integrazione*. Roma: Aracne editrice, 2019.

Bufon, Milan: *Meje in obmejne skupnosti na Slovenskem*. Koper: Založba Annales ZRS Koper, 2017.

Bufon, Milan: Prostorska mobilnost obmejnega prebivalstva kot faktor prekomejnega povezovanja. *Dve domovini: razprave o izseljenstvu*, 1995, št. 6, str. 111–122.

Bufon, Milan: *Prostorska opredeljenost in narodna pripadnost – obmejna in etnično mešana območja v evropskih razvojnih silnicah: primer Slovencev v Italiji*. Trst: SLORI in ZTT, 1992.

Bufon, Milan: Trst. *Enciklopedija Slovenije*, 13. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1999, str. 352–356.

Cattaruzza, Marina: *La formazione del proletariato urbano*. Torino: Musolini editore, 1979.

Czoernig, Karl: *Ethnographie der österreichischen Monarchie*. Wien, 1857.

Čermelj, Lavo: *Slovenci in Hrvatje pod Italijo med obema vojnama*. Ljubljana: Slovenska matica, 1965.

Čermelj, Lavo: *Spomini na moja tržaška leta*. Ljubljana: Slovenska matica, 1969.

Čokelj, Boris: *Zgodovinski razvoj narodnostnega stanja v Trstu*. Trst: Slovenska prosvetna matica, 1949.

De Rosa, Diana: *Libro di scorno, libro d'onore – La scuola elementare triestina durante l'amministrazione austriaca (1761–1918)*. Udine: Del Bianco, 1991.

Gemeindelexicon VII: Österreichisch-Illyrisches Küstenland. Wien: Verlag der K.K. Hof- und Staatsdruckerei, 1906.

Kacin, Marija: *Žiga Zois, Casanova in Trst*. Idrinja: Bogataj, 2019.

Kalc, Aleksej: *Tržaško prebivalstvo v 18. stoletju. Prieseljevanje kot gibalo demografske rasti in družbenih sprememb*. Koper: Založba Annales, 2008.

Kandler, Pietro: *Emporio e Portofranco di Trieste*. Trieste: Lloyd, 1864.

Kos, Milko: *Zgodovinski razvoj slovenske zahodne meje – Trst in okolica. Slovenci v Italiji včeraj in danes*. Trst: SLORI, 1974.

Luzzato Fegiz, Pierpaolo: *La popolazione di Trieste (1875–1928)*. Trieste: La Editoriale Libreria, 1929.

Merkù, Pavle: La presenza slovena nella città pre-emporiale. *Storia economica e sociale di Trieste* (ur. Giacomo Borruso, Roberto Finzi, Giovanni Panjek). Trieste: Lint, 2001, str. 273–291.

Merkù, Pavle: *Slovenska plemiška pisma*. Trst: ZTT, 1980.

Narodni dom v Trstu 1904–1920 (ur. Marko Pozzetto et al.). Trst: Založba Devin, 1995.

Pahor, Drago: Pregled razvoja osnovnega šolstva na zahodnem robu slovenskega ozemlja. *Osnovna šola na Slovenskem 1869–1969* (ur. Vlado Schmidt, Vasilij Melik in France Ostanek). Ljubljana: Slovenski šolski muzej, 1970, str. 235–337.

Perselli, Guerrino: *I censimenti della popolazione dell'Istria, con Fiume e Trieste, e di alcune città della Dalmazia tra il 1850 e il 1936*. Rovigno: Centro di ricerche storiche Rovigno, 1993.

Prelovšek, Damjan: Arhitektura v času uradništva. *Marija Terezija: med razsvetljenskimi reformami in zgodovinskim spominom* (ur. Miha Preinfalk in Boris Golec). Ljubljana: ZRC SAZU, 2018, str. 311–320.

Purini, Piero: *Metamorfosi etniche*. Udine: Kappa Vu, 2010.

Regent, Ivan: *Spomini*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1967.

Schiffner, Carlo: *Sguardo storico sui rapporti fra Italiani e Slavi nella Venezia Giulia*. Trieste: Istituto di Storia dell'Università di Trieste, 1946.

Scussa, Vincenzo: *Storia Cronografica di Trieste*. Trieste: Voen, 1863.

Sedmak, Danilo in Susič, Emidij: *Tiba asimilacija*. Trst: SLORI, 1983.

Slovensko-italijanski odnosi 1880–1956 (ur. Milica Kacin Wohinz, Nevenka Troha). Ljubljana: Nova revija, 2001.

Spezialortrepertorium der Österreichischen Länder VII: Österreichisch-Illyrisches Küstenland. Wien: Verlag der K.K. Hof- und Staatsdruckerei, 1918.

Stranj, Pavel: *Slovensko prebivalstvo Furlanije-Juljske krajine v družbeni in zgodovinski perspektivi* (ur. Milan Bufon in Aleksej Kalc). Trst: SLORI, 1999.

Verginella, Marta: Fragmenti slovensko govorečega Trsta pred pojavom nacionalizma. *Kronika* 67, 2019, št. 3 (Iz zgodovine Trsta), str. 429–445.

Volk, Sandi: *Istra v Trstu – naselitev istrskih in dalmatinskih ezulov in nacionalna bonifikacija na Tržaškem 1945–1966*. Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko; Trst: Narodna in študijska knjižnica, 2003 (Knjižnica Annales, 33).

SPLETNI VIRI

Della Croce, Ireneo: Historia di Trieste (1698):
<https://archive.org/details/historiaanticaem00iren>.

Madonna del Mare: un tempio e la sua storia:
<https://quitrieste.it/2014/07/madonna-del-mare-un-tempio-e-la-sua-storia/>.

Palazzo Kalister:
<https://danieledemarco.com/2014/01/27/palazzo-kalister/>.

S U M M A R Y

Slovenians in Trieste in the past and the present. A struggle to uphold multiculturalism on the edge of Slovenian ethnic territory

The traditionally multicultural image of Trieste was already developed in the fifteenth century, when its population was 55% Roman, about 30% Slav, and 15% composed of other nationalities, most notably Germans, Greeks, and Jews, who settled Trieste as early as the tenth century. Until the end of the Austrian era, the composition remained unchanged through a constant influx of people from the predominantly Slovenian hinterland (in fact, this is where at least half of all immigrants steadily flocked from, including as much as 60% of women), who kept on assimilating into the German and even more so into the Italian, locally dominant national component. The assimilation trend experienced a pronounced surge in the second half of the nineteenth century, when the nationalist movement of the majority Italian population intensified and the resistance of the Slovenian population grew under the auspices of the political society Edinost (Unity).

The national confrontation between the dominant Italian and the Slovenian (the largest minority) community in Trieste is well illustrated by the results of the last Austrian population census, conducted in

1910, a critical analysis of which is based on a close examination of the original survey sheets kept by the Trieste Municipal Archives. The Italian nationalist city authorities carried out the population census like the previous ones, that is, by assigning Italian nationality to all who identified themselves as Slovenians working in an Italian environment as well as all who otherwise correctly stated that they used both Slovenian and Italian as their »primary language of communication«. The revision, carried out at the behest of the Edinost in 1911, eliminated most controversies but not all of them: taking into account the entire population present in Trieste, hence, including persons with non-Austrian citizenship, the partially urbanized Rojan (It.: Roiano) and Škedenj (It.: Sèrvola), for example, now featured a higher percentage of Slovenians, rising from about 43–44% to 63–66%, and our »revision of the revision« even raised it to over 76%. The revision of the still predominantly rural Barkovlje (It.: Barcola) and Sv. Marija Magdalena Spodnja (It.: Santa Maria Maddalena Inferiore) corrected the share of the Slovenian population from originally 60–62% to 74–77% and our »revision of the revision« to 79–81%. These conclusions clearly reject the thesis of Italian researchers insisting that the revised census in some way »artificially inflated« the Slovenian Trieste component.

The contribution also critically analyses the results of the population census and the estimated number of Slovenian inhabitants in Trieste, conducted after the First World War. According to the author of the article, in the first »crucial« period (1920–1943), which brought an especially high demographic loss to the Slovenian community in the city centre, the number of Slovenian inhabitants in the city shrunk, be it for political or economic reasons, by about twenty thousand persons or roughly 40%, and in the second period (1945–1954), which largely focused on the suburban parts, the number further dropped by almost eighteen thousand persons or as much as 65%. Therefore, contrary to the general belief, the period after the end of the Second World War and the fall of Fascism—when the already decimated Slovenian population felt the impacts of Cominform as well as political and economic migrations even more acutely—proved much more »fateful« for the existence of the Slovenian minority in Trieste, at least in proportional terms. Finally, the author also estimates the gradual decline in the Slovenian-speaking inhabitants of Trieste (about 10% per decade). Between 1910 (about 48,000 persons or 22% of the total population) and 1971, the percentage of the Slovenian-speaking population dropped to about 20,000 persons (8% of the entire population), and to only 13,000 persons (7% of the entire population) by 2015, so that the former largest Slovenian urban community is now significantly smaller in comparison with contemporary immigrant groups.